Shri Raghunatha Temple MSS. Library,
JAMMU

No. २६३/घ

Title लघुसिद्धान्तकौमुदी

Author वरदराजः

Extent ७८ पत्र Age

Subject व्याकरण

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सिद्धांत

लघुकौमुदी

१७३

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

विसर्जनीयानां कंठः इचुयशानां तालु ऋटुरषाणां मूर्द्धा ऌतुलसानां दंताः उपू
पध्मानीयानामोष्ठौ ञमङणनानां नासिका च एदैतोः कंठतालु ओदौतोः कंठोष्ठं वकारस्य
दंतोष्ठं जिह्वामूलीयस्य जिह्वामूलं नासिकानुस्वारस्य अष्टौ स्थानानि वर्णानामुरः कंठः
तथा जिह्वामूलं च दंताश्च नासिकोष्ठौ च तालु च हकारं पंचमैर्युक्तमंतस्थाभिश्च सं
युक्तमौरस्यं तं विजानीयात् कंठ्यमाहुरसंयुक्तं यत्नो द्विधा आभ्यंतरो बाह्यश्च आद्यः पंचधा
स्पृष्टेषत्स्पृष्टेषद्विवृत विवृतसंवृतभेदात् तत्र स्पृष्टं प्रयत्नं स्पर्शानां ईषत्स्पृष्टमंत
स्थानां ईषद्विवृतमूष्माणां विवृतं स्वराणां ह्रस्वस्यावर्णस्य प्रयोगे संवृतं प्रक्रियाद
शायां तु विवृतमेव बाह्यस्त्वेकादशधा विवारः संवारः श्वासो नादो घोषो अघोषो अल्प
प्राणो महाप्राणः उदात्तो अनुदात्तः स्वरितश्चेति खरो विवाराः श्वासा अघोषाश्च हशः संवारा नादा
घोषाश्च वर्गाणां प्रथमतृतीयपंचमा यणश्चाल्पप्राणाः वर्गाणां द्वितीयचतुर्थौ शलश्च
महाप्राणाः कादयो मावसानाः स्पर्शाः यणोंतस्थाः शल ऊष्माणः अचः स्वराः ≍क ≍ख इति क
खाभ्यां प्रागर्द्धविसर्गसदृशो जिह्वामूलीयः ≍प ≍फ इति पफाभ्यां प्रागर्द्धविसर्गसदृश
उपध्मानीयः अं अः इति अचः परावनुस्वारविसर्गौ अं इत्यनुस्वारः अः इति विसर्जनीयः
अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः अविधीयमानोऽणुदिच्च सवर्णस्य संज्ञा स्यात् अत्रैवाण्
परेण णकारेण कुचुटुतुपु एते उदितः तदेवम् इ इति अष्टादशानां संज्ञा तथेकारोकारौ ऋका
रस्त्रिंशतः एवं ऌकारोऽपि एचो द्वादशानां अनुनासिकाननुनासिकभेदेन यवला द्विधा तेना
नुनासिकास्ते द्वयोर्द्वयोः संज्ञा परः सन्निकर्षः [illegible] मन्तिघ्नायितः सन्निधिः संहितास

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

स्यात् हलोनंतराः संयोगः अज्भिरव्यवहिता हलः संयोगसंज्ञाः स्युः सुप्तिङंतं पदं सुबंतं तिङंतं च
पदसंज्ञं स्यात् इति संज्ञाप्रकरणं इको यणचि इकः स्थाने यण् स्यात् अचि संहितायां विषये
सुधी उपास्य इति स्थिते तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य सप्तमीनिर्देशेन विधीयमानं कार्यं वर्णां
तरेणाव्यवहितस्य पूर्वस्य बोध्यं स्थानेंतरतमः प्रसंगे सति सदृशतम आदेशः स्यात् सुध्
य् उपास्य इति स्थिते अनचि च अचः परस्य यरो द्वे वा स्तो न त्वचि झलां जश् झशि संयोगां
तस्य लोपः संयोगांतं यत्पदं तस्य लोपः अलोंत्यस्य षष्ठीनिर्दिष्टोंत्यस्यादेशः स्यात् इति
प्राप्ते यणः प्रतिषेधो वाच्यः अर्द्धं नपरेण संयोज्य सुध्युपास्य मध्वरिः धात्रंशः लाकृ
ति एचोयवायावः एचः क्रमात् अय् अव् आय् आव् एते स्युरचि यथासंख्यमनुदेशः
समानां समसंबंधी विधिर्यथासंख्यं स्यात् हरये विष्णवे नायकः पावकः वांतो यि प्रत्य
ये यादौ प्रत्यये परे ओदौतो रवावौ स्तः गव्यं नाव्यं क्षय्यजय्यौ शक्यार्थे क्षय्यं जय्यं शक्या
र्थे किं क्षयार्थे किं दोयं पोयं जेयमनः अध्वपरिमाणे च गो यूतौ वांतादेशो निपात्य
ते गव्यूतिः अदेङ्गुणः अदेंच गुणसंज्ञः तपरस्तत्कालस्य तपरस्तात्परो वा उच्चार्यमा
णः समकालस्यैव संज्ञा स्यात् एकः पूर्वपरयोरित्यधिकृत्य आद्गुणः अवर्णाद
चि पूर्वपरयोरेको गुण आदेशः संहितायां उपेंद्रः गंगोदकं रमेशः इत्यादि उपदेशेजनुनासि
क् इत् उपदेशेनुनासिकोऽजित्संज्ञः स्यात् प्रतिज्ञानुनासिक्याः पाणिनीयाः लण्सूत्रस्था
वर्णेन सहोच्चार्यमाणो रेफो लयोः संज्ञा स्यात् उरण् रपरः ऋ इति त्रिंशतः संज्ञेत्युक्तेत
स्थाने यो अण् स रपरः सन्नेव प्रवर्तते कृष्णर्द्धिः तवल्कारः लोपः शाकल्यस्य अवर्ण

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

णो ख्यौ न समासे वाक्यस्य । ऋत्यकः । ऋत्परे पदान्ता अकः प्राग्वत् । ब्रह्म ऋषिः । ब्रह्मर्षिः । पद
न्ताः । किं आर्छत् । इति चुसंधि । स्तोः श्चुना श्चुः । सकारतवर्गयोः शकारचवर्गाभ्यां योगे शकार
चवर्गौ स्तः । हरिश्शेते रामश्चिनोति सच्चित् शार्ङ्गिञ्जय शात् । शात्परस्य तो न विः स्तः । प्रश्नः ।
ष्टुना ष्टुः । स्तोः ष्टुना योगे ष्टुः स्यात् । रामष्षष्ठः । रामष्टीकते पेष्टा तट्टीका चक्रिण्ढौकसे । न पदान्ताट्टोर
नाम् । पदान्ताट्टवर्गात्परस्य स्तोः ष्टुर्न । षट् सन्तः । षट् ते । पदात्किं । सर्पिष्टमं । अनाम्नवतिनग
रीणामिति वाच्यं षण्णां षण्णवतिः षण्णगर्यः । तोः षि । तवर्गस्य षकारे परे ष्टुत्वं न । सन्षष्ठः ।
झलां जशोऽन्ते । पदान्ते झलां जशः स्युः । वागीशः । यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको वा । यरः पदान्त
स्यानुनासिके परे ऽनुनासिको वा स्यात् । एतन्मुरारिः । एतद्मुरारिः । प्रत्यये भाषायां
नित्यं । तन्मात्रं चिन्मयं । तोर्लि । तोर्लकारे परे परसवर्णः । तल्लयः । विद्वांल्लिखति । नस्या
नुनासिको लः । उदः स्थास्तम्भोः पूर्वस्य । उदः परयोः स्थास्तम्भोः पूर्वसवर्णः । तस्मादित्युत्त
रस्य । पंचमीनिर्देशेन विधीयमानं कार्यं वर्णान्तरेण व्यवहितस्य परस्य न स्यात् । आदेः
परस्य । परस्य यद्विहितं तत्तस्यादेर्बोध्यं । अत्राघोषस्य महाप्राणस्य सस्य तादृश एव
थकारः । झरो झरि सवर्णे । हलः परस्य झरो लोपो वा सवर्णे झरि । इति सस्य थः । इति पक्षे थ
लोपः । लोपाभावपक्षे थस्य वश्रवणं न तु खरि चेति चर्त्वं प्रति तस्यासिद्धत्वात् । ख
रि च । खरि झलां चरः । स्युः । इत्युदो दस्य तः । उत्थानं उत्तम्भनं । झयो होऽन्यतरस्यां

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

हयस्य पूर्वसवर्णो वा स्यात् संवारस्य नादस्य घोषस्य महाप्राणस्य हस्य तादृश एव चतुर्थः वाग्घरि
वाग्हरिः शश्छोऽटि पदान्ताज्झयः परस्य शस्य छो वा स्यादटि तच्छिवः तच्शिवः पदान्तात्किं विश्नः
छत्वममीति वाच्यं तच्छ्लोकेन तच्श्लोकेन अम्परे किं वाक्श्च्योतति मोऽनुस्वारः मान्तस्य पदस्या
नुस्वारः स्याद्धलि हरिं वन्दे पदस्येति किं गम्यते नश्चापदान्तस्य झलि नस्य मस्य चापदान्तस्य
अनुस्वारः यशांसि आक्रंस्यते झलि किं मन्यते अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः अङ्कितः अ
ञ्चितः कुण्ठितः शान्तः गुम्फितः वा पदान्तस्य पदान्तस्यानुस्वारस्य ययि परसवर्णो वा स्यात् त्वङ्क
रोषि त्वं करोषि संय्यन्ता संयन्ता संव्वत्सरः यल्ँ्लोकं यं लोकं अत्रानुस्वारस्य पक्षेऽनुनासि
का यवलाः मो राजि समः क्वौ चेत् राजतौ परे समो मस्य म एव स्यात् सम्राट् हे मपरे वा
मपरे हकारे परे मस्य म एव वा स्यात् किम्ह्मलयत् सम्राट् हे मपरे वा मपरे किं ह्मलय
ति यवलपरे यवला वेति वक्तव्यं किंय्ह्यः किं ह्यः किंव्ँ्ह्वलयति किं ह्वलयति ल्ह्लादय
ति ल्ह्लादयति किं ह्लादयति नपरे नः नपरे हकारे परे मस्य नः स्यात् किन्ह्नुते किं ह्नुते
आद्यन्तौ टकितौ टित्कितौ यस्योक्तौ तस्य क्रमादाद्यन्तावयवौ स्तः ङ्णोः कुक्टुक्शरि ङका
रणकारयोः कुक्टुकावागमौ स्तः शरि कुक्टुकोरसिद्धत्वात् जश्त्वं न प्राङ्क्षष्ठः प्रा
ङ्षष्ठः सुगण्ट्षष्ठः सुगण्षष्ठः डः सि धुट् डात्परस्य सस्य धुट् वा स्यात् षट्त्सन्तः षट्स
न्तः नश्च नान्तात्परस्य धुट् वा स्यात् सन्त्सः सन्सः शि तुक् नस्य पदान्तस्य शे परे तुग्वा
वा स्यात् शश्छोऽटीति छत्वविकल्प पक्षे चतुरो रूपाणि सञ्छम्भुः सञ्च्छम्भुः सञ्च

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

कुंभुः सन्नकुंभुः ङमो ह्रस्वादचि ङमुण्नित्यं ह्रस्वात्परो यो ङणनः तदंतं पदं तस्मात्परस्याचो नित्यं ङ
मुडागमः स्यात् प्रत्यङ्ङात्मा सुगण्णीशः सन्नच्युत सम सुटि समो रुः स्यात्सुटि अत्रानुनासिकात्परोनु
स्वारः अनुनासिकं विहाय परो पूर्वस्मात्परो नुस्वारागमः स्यात् खवसानयोर्विसर्जनीयः खरि
अवसाने च पदांतस्य विसर्गः संपुंकानां सो वक्तव्यः संस्कर्त्ता समस्कर्त्ता पुंसः खय्यम्परे अम्प
रे खयि पुमः पुंसस्य रुः पुंस्कोकिलः पुंस्कोकिलः प्वाजादेशेन पुंख्यानं नश्छव्यप्रशान् अम्
परे धविनांतस्य पदस्य रुः स्यात् न तु प्रशान्स्यान रुत्वस्य विसर्जनीयस्य सः खरि चक्रिंस्त्राय
स्व अप्रशान् किं प्रशान् तनोति अम्परे किं सन्त्सरुः पदांतस्य किं हंति नॄन्पे नॄनित्यस्य पे
रुः स्यात् ख्याकुप्वोः कः पौ च कवर्गपवर्गे च विसर्गस्य क्रमात् कः पौ वा स्तः जिह्वामूलीयो
पध्मानीयौ स्तः वाद्विसर्गः नॄंपाहि नॄः पाहि नॄंपाहि नॄः पाहि तस्य परमाम्रेडिते द्विरुक्तपर
मात्रे डितसंज्ञं स्यात् कांस्कान् कांस्कान् कानाम्रेडिते कान्नकारस्य रुः स्यादाम्रेडिते प
रे छे च ह्रस्वस्य छे तुक् वा आङ्माङोश्च तुक् स्यात् छे आच्छादयति माच्छिदयति माछिदत् दीर्घा
त् तुक् छे म्लेच्छति पदांताद्वा दीर्घात्पदांतात् छे परे तुक् वा लक्ष्मीच्छाया लक्ष्मीछाया शर्प्र
रुलर्निसिद्धि विसर्जनीयस्य सः पेक्षोपेवि खरि विसृष्टानाः परे विसर्जनीयः शर्परे खरि विस
र्गस्य विसर्गो नत्वन्यत् कः त्सरुः घनाघनः क्षोभणः वा शरि शरि विसर्गस्य विसर्गो वा हरिः शे
ते हरिश्शेते ससजुषो रुः पदांतस्य सस्य सजुषश्च रुः स्यात् अतो रोरप्लुतादप्लुते अप्लुतादतः प

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

रस्य रो रुः स्यादप्लुतेति किं वोच्चैः । रुप्लि च अप्लुतादमः परस्य मे रुः स्याद्रुप्लि किं वो बद्यः । भो भगो अघो
अपूर्वस्य योऽशि एतत्पूर्वस्य रो यो देशोऽशि देवा इह देवायिह भोस् भगोस् अघोस् इति सांतानिपा
ता नेषां रुत्वे वा यत्वे च कृते व्योर्लघुप्रयत्नतरः शाकटायनस्य पदांतयोर्वयोर्लघूच्चा
र यवौ लौ किं यस्योच्चारणे जिह्वाग्रोपाग्रमध्यमूलानां शैथिल्यं स लघूच्चारणः ओ जेगार्ग्यस्य ओका
रात्परस्य पदांतस्य अलघुप्रयत्नस्य वस्य नित्यं लोपः भो अच्युत लघुप्रयत्नपक्षे भोयच्यु
तः पदांतस्य किं तोयं हलि सर्वेषां भो भगो अघो अपूर्वस्य यस्य लोपः स्यात् हलि भो दे
वाः भगो नमस्ते अघो याहि देवा नमस्याः रोऽसुपि अह्नो रेफादेशो न तु सुपि अहरहः अह
रोऽणः रोरि रेफस्य रेफे लोपः स्यात् ढ्लोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः ढकाररेफयोर्लोपनिमित्तयोः पू
र्वस्याणो दीर्घः पुनारमते अणः किं वृढः मनसरथ इत्यत्र रुत्वे कृते तेकि चेत्तु त्वेरो
रीति लोपे च प्राप्ते विप्रतिषेधे परं कार्यं तुल्यबलविरोधे परं कार्यं स्यात् इति प्राप्ते
पूर्वत्रासिद्धमिति रोरीत्यस्यासिद्धत्वदुत्वमेव मनोरथः एतत्तदोः सुलोपोऽको
रनञ्समासे हलि अककारयोरेतत्तदोर्यः सुस्तस्य लोपो हलि नञ्समासे न एषविष्णुः
स शंभुः अकोः किं एषको रुद्रः अनञ्समासे किं असः शिवः हलि किं एषोऽत्र सो
चि लोपे चेत्पादपूरणं सः इत्यस्य सो लोपः स्यादचि पादश्चेल्लोपे सत्येव पूर्यते न सेमा
मविड्ढि प्रभृतं सैष दाशरथी रामः इति विसर्गसंधि ॥ ॥ शुभं भवतु ॐ श्रीगणेशाय
नमः अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकं धातुं प्रत्ययं प्रत्ययांतं च वर्जयित्वार्थ

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वच्छब्दरूपं प्रातिपदिकं स्यात् कृत्तद्धितसमासाश्च कृत्तद्धितान्तौ समासाश्च प्रातिपदिक
संज्ञाः स्युः; सुऔजस् इति प्रथमा अम्औट्शस् इति द्वितीया टाभ्याम्भिस् इति तृतीया ङेभ्याम्भ्यस्
चतुर्थी ङसिभ्याम्भ्यस् इति पंचमी ङसोसाम् इति षष्ठी ङिओस्सुप् इति सप्तमी ङ्याप्प्राति
कात् ङ्याबन्तादात्प्रातिपदिकाच्च परे स्वादयः प्रत्ययाः स्युः; अनः॥ नेवः; हलि किं एषोऽत्र लोपे चेत्पा
स इत्यस्य पदस्य सोर्लोपः स्यादचि पादश्चेल्लोपे सत्येव पूर्येत सेमामविड्ढि प्रभृतिं सैष दाशरथी रामः; इति
रामः अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकं धातुं प्रत्ययं प्रत्ययान्तं च वर्जयित्वार्थवच्छब्दरूपं प्रातिप
दिकं स्यात् कृत्तद्धितसमासाश्च कृत्तद्धितान्तौ समासाश्च तथा स्युः; सुऔजस् अम्औट्शस् टा
भ्याम्भ्यस् ङसिभ्याम्भ्यस् ङसोसाम् ङिओस्सुप् सप्तमी ङ्यन्तादाबन्तात्प्रातिपदिकाच्च परे
स्वादयः प्रत्ययाः स्युः; सुपः त्रीणि त्रीणि वचनान्येकश एकवचनं द्वित्वैकत्वयोर्द्विलोल;
विभक्तिवर्णानामभावो वसावेस्यात् रुत्वविसर्गौ रामः; सरूपाणामेकशेष एकविभक्तौ
कविभक्तौ यानि सरूपाण्येव दृष्टानि तेषामेक एवावशिष्यते रामयोः पूर्वसवर्णः; अवा; प्रथमा
द्वितीययोरचि पूर्वसवर्णदीर्घ एकादेशः स्यात् इति प्राप्ते नादिचि आदिचि न पूर्वसव
र्णदीर्घः; बहुषु बहुवचनं चुटू प्रत्ययाद्यौ चुटू इतौ स्तः; विभक्तिश्च सुप्तिङौ
विभक्तिसंज्ञौ स्तः; न विभक्तौ तुस्माः; विभक्तिस्थास्तवर्गसमा नेतः; इति सस्य नेत्वं रामाः ए
कवचनं संबुद्धिः बोधने प्रथमैकवचनं संबुद्धिः संज्ञं स्यात्; यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादि प्रत्ययेऽङ्गं प्रत्य
यो यस्मात् क्रियते तदादिशब्दरूपं तस्मिन्नङ्गं स्यात्; एङ्ह्रस्वात्संबुद्धेः एङन्ताद्ध्रस्वान्ताच्चाङ्गा
द्धल्लुप्यते संबुद्धेश्चेत् हे राम हे रामौ हे रामाः; अमि पूर्वः; अकोऽम्यचि पूर्वमेकादेश
रामं रामौ लशक्वतद्धिते तद्धितवर्जप्रत्ययाद्या लशकवर्गाः इतः स्युः; तस्माच्छसो नः पुंसि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सवर्णदीर्घो त्वगोयः ; रामाः ; सललस्य तस्या स्तुसि अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेपि अट्कवर्गपवर्ग ; आङ्-
नुम् एतैर्व्यस्तैर्न पदे इति प्राप्ते पदान्तस्य नस्य णो न रामान् ; अङ्-तिङ्-सुम्सिं ना त्स्या अदन्तात्
टीनामिनादयः ; स्यु ; णत्वं रामेण सुपि च यञादौ सुप्यतो गस्य दीर्घः ; रामाभ्याम् अतो भिस ऐस्
सु अनेकाल्शित्सर्वस्य रामैः ; ङेर्यः ; अतो गान्तस्य ङेर्यादेशः ; स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ
आदेशः ; स्थानिवत्तु न तु स्थान्यलाश्रयो विधौ इति स्थानिवत्त्वात् सुपि चेति दीर्घः ; रामाय
रामाभ्यां बहुवचने झल्येत् झलादौ बहुवचने सुप्यतो गस्य एकारः ; रामेभ्यः ; सुपि किं पचध्वे
वावसाने अवसाने झलां चरो वा ; रामात् रामाद् रामाभ्यां रामेभ्यः ; रामस्य ओसि च अतो गस्य एकारः ; राम-
योः ; ह्रस्वनद्यापो नुट् ह्रस्वान्तान्नद्यन्तादावन्ताच्चांग परस्यामो नुडागमः ; नामि अजन्तांग-
स्य दीर्घः ; रामाणां रामे रामयोः ; एत्वे कृते आदेशप्रत्यययोः ; इण्कुभ्यां परस्यापदान्तस्यादे-
शस्य प्रत्ययं सस्य मूर्धन्यादेशः ; इषद्विवृतस्य तादृश एव षः ; रामेषु एवं कृष्णादयो-
दन्ताः ; सर्वादीनि सर्वनामानि सर्व विश्व उभ उभय डतर डतम् अन्य अन्यअन्यतर त्व
त् त्व नेम सम सिम् पूर्वापरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायां स्व-
मज्ञातिधनाख्यायाम् अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः त्यद् तद् यद् एतद् इदम् अदस् एक
द्वि युष्मद् अस्मद् भवतु किम् जसः शी अदन्तात्सर्वनाम्नो जसः शी अनेकाल्त्वात्सर्-
वादेशः ; सर्वे सर्वनाम्नः स्मै अतः ; सर्वनाम्नो ङे स्मै सर्वस्मै ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ
सर्वनाम्न एतयोरेतौ स्तः ; सर्वस्मात् आमि सर्वनाम्नः सुट् अवर्णान्तात्परस्य सर्वना-
म्नो विहितस्यामः सुडागमः ; एत्वषत्वे सर्वस्मिन् शेषं रामवत् एवं विश्वादयोप्यदन्ताः ; उभ ः

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

...पया पूत्यर्थो येश्रुरु एनिर्दत्त ग्रणमिति ... ... पाकं ... मका ... त्यकजर्थः ईतरङ्ग ...
तुल्पपर्यायि सान समानामिति ज्ञापकानुपूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि ... द्योसम सर्वपर्याय
...या एषां व्यवस्थायामसंज्ञायां सर्वनामसंज्ञा गणपाठान्यथैव तृया प्राप्ता ... सर्वपर्यायः
पूर्वे पूर्वाः स्वामिधेयापेक्षावधिनियमो व्यवस्था ... दक्षिणापरायराणि व्यवस्थायाम
लाइत्यर्थः स्वमज्ञातिधनाख्यायां ज्ञातिधनान्यवाचिन वाचिनः स्वशब्दस्य प्राप्ता ... जसिवा
सिवा स्वेस्वाः आत्मीया आत्मान इति वा ज्ञातिधनावाचिनं स्वे स्वाः ज्ञातयो धना वा अन्त
रवहिर्योगोपसंव्यानयोः वाह्योपसंव्यानीये चार्थे अन्तरशब्दस्य प्राप्ता संज्ञा जसि वा अन्त
रे अन्तरा वा गृहाः वाह्या इत्यर्थः अन्तरे अन्तरा वा शाटकाः परिधानीया इत्यर्थः अन्त
दिभ्यो नवभ्यो वा एभ्यो ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ वा स्तः पूर्वस्मात् पूर्वे एवं परादीनां शेषं
सर्ववत् प्रथमचरमतयाल्पार्धकतिपयनेमाश्च एते जसि संज्ञा वा स्युः प्रथमे प्रथमाः शेषं
यत्यय द्वितये द्वितीया शेषं नामवत् नेमे नेमाः शेषं सर्ववत् तीयस्य ङित्सु
वा द्वितीयस्मै द्वितीयाय इत्यादि एवं तृतीयः तिर्जसि जरायाः जरसन्यतरस्या
मायां जरसजादौ विभक्तौ पदाधिकारे तस्य च तदन्तस्य च निर्दिष्टस्य मानस्यादेशा ज
वन्ति एकदेशविकृतानुमनन्यवदिति जरशब्दस्य जरस् निर्जरसौ निर्जरसः इत्यादि
पंचेस्तलादौ च नामवत् विश्वपाः दीर्घज्जसि च दीर्घाज्जसि इचि च न पूर्वसवर्णदीर्घ
वृद्धिः विश्वपौ विश्वपाः हे विश्वपाः विश्वपौ ... स्यादि पंचवचनानि सर्व
नामस्थानसंज्ञानि स्युः अक्लीबस्य स्यादिपंच सर्वनामस्थाने कप्रत्ययावधिषु स्यादि
षु सर्वनामस्थानेषु पूर्वं पदं स्यात् ... यादिषु जादिषु च कप्रत्ययावधिषु स्यादि
दिषु सर्वनामस्थानेषु पूर्वं भं स्यात् अाकीडादेकारान्तादूर्ध्वं कडारा मं स्यानेषु पू

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

कर्मधारयद्वन्द्वत्वात्; प्रागेकस्यैकैव संज्ञा ज्ञेया या परानवकाशा च आतो धातोः आका
रान्तो यो धातुस्तदन्तस्य भस्यांगस्य लोपः; अतोऽनस्य विश्वपः; विश्वपौ विश्वपाभ्यामित्या
दि एवं शंखध्मादयः; घेर्ङिति; हरिः हरी जसि च ह्रस्वान्तस्यांगस्य गुणः; हरयः; ह्र
स्वस्य गुणः; संबुद्धौ हे हरे हरिं हरी हरीन् शसो नः पुंसि इति सस्य नत्वे ह्रस्वो यादि
तो नदन्तस्य सखिवर्जं घिसंज्ञं आङो नाऽस्त्रियां घेः परस्याङो नास्यादस्त्रियां आङिति टासंज्ञा
हरिणा हरिभ्यां ३ हरिभिः घेर्ङिति घिसंज्ञस्य ङित्सु पि गुणः हरये हरिभ्यः २ गुणे
कृते ङसिङसोश्च एङो ङसिङसोरिति पूर्वमेकादेशः; हरेः २ हर्योः; हरीणां अच्च घेः इदु
द्भ्यामुत्तरस्य ङेरौत् घेरन्तु हरौ हरिषु एवं कव्यादयः; अनङ् सौ सख्युरंगस्यानङादे
6 शः संबुद्धौ सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ नान्तस्योपधाया दीर्घो संबुद्धौ सर्वनामस्थाने अ
सो संबुद्धौ सो सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ नान्तस्योपधाया दीर्घो यो ऽयं अन्तादेशो वर्ण
पूर्वस्य एकान्तत्वात्; हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुतिस्यपृक्तं हल् नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य लुप्ते च निमित्ते कार्यं
तिसौ त्वे नदप्रत्ययलक्षणं लुलुप्यते प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणं प्रत्यये लुप्ते चिन्तदाश्रितं कार्यं
स्यान् नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य प्रातिपदिकसंज्ञकं यत्पदं तदन्तस्य नस्य लोपः; सख
सख्युरसंबुद्धौ सख्युरंगात्परं संबुद्धिवर्जं सर्वनामस्थानं णिद्वत्स्यात् अचो ञ्णिति अ
जन्तांगस्य वृद्धिः ञिति णिति च सखायौ सखायः; हे सखे सखायं सखायौ सखीन्
समसख्ये ख्यत्यात्परस्य खितिनीभ्यां ... ङसिङसोः परस्य ङ
सख्युः ... सख्यौ ... शेषं हरिवत् पतिः समास
सिङः सोरज्ञः सख्युः २ ... परस्य ङे डौत् सख्यौ शेषं हरिवत् पतिः समासे
एव घिसंज्ञः; पत्या पत्ये पत्युः २ पत्यौ शेषं हरिवत् समासे तु भूपतये कति वे कुवत्
नात्; बहुगणवतुडति संख्या डति च डत्यन्ता संख्यावत् संज्ञा स्यात् षड्भ्यो लुक् जश्श
स्त्यन्तयस्य लुक् ... लुप्ते ... मित्रं ... बहुसंज्ञं ...
© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सरूपाः यदादीनाम; एषाम् अकारो विभक्तौ द्विपर्यन्तानामेवेष्टिः द्वौ २ द्वाः २ द्वयोः २ पातिलोकमिति पपीः स्त्रर्णः पप्यौ पप्यः हेपपी पपी पप्यौ पपीन पप्या पपीभ्यां २ पपीभिः पप्ये पपीभ्यः २ पप्याः २ पप्योः २ पप्यां पपी पपेषु एवं वातप्रम्यादयः बह्व्यः श्रेयस्यो यस्य स बहुश्रेयसी गृहीत्वा ङ्योन्तदी इदूदन्तो नित्यस्त्रीलिङ्गो नदीसंज्ञो स्यात् प्रथमलिङ्ग्रहणाच्च पूर्वस्त्रीत्वस्योपसर्जनत्वेपि नदीत्वं वक्तव्यमित्यर्थः अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः हे बहुश्रेयसि आण्नद्याः नद्यन्तात्परेषां ङितामाडागमः आटश्च आटोचि वृद्धिरेकादेशः बहुश्रेयस्यै बहुश्रेयस्याः बहुश्रेयसीनां ङेराम्नद्याम्नीभ्यः बहुश्रेयस्यां शेषं पपीवत् अतिलक्ष्मीः शेषं बहुश्रेयसीवत् प्रधीः अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ श्नुप्रत्ययान्तस्य इवर्णोवर्णान्तधातोर्भ्रूरित्यस्य चाङ्गस्येयङुवङौ स्तोऽजादौ प्रत्यये इति प्राप्ते एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य धात्ववयवसंयोगपूर्वो न भवति य इवर्णस्तदन्तो यो धातुस्तदन्तस्यानेकाचोऽङ्गस्य यणजादौ प्रत्यये प्रध्यौ प्रध्यः प्रध्यं प्रध्यि शेषं पपीवत् एवं ग्रामणीः ङेराम्नद्याम्नीभ्यः ग्रामण्यां गतिश्च प्रादयः क्रियायोगे गतिसंज्ञाः स्युः गतिकारकेतरपूर्वपदस्य यण् नेष्यते शुद्धधियौ नभूसुधियोः एतयोरचि सुपि यण् न सुधियौ सुधिय इत्यादि सुखमिच्छतीति सुखीः सुख्यौ २ सुतमिच्छतीति सुती सुत्युः २ शेषं प्रधीवत् शंभुर्हरिवत् एवं भान्वादयः तृज्वत्क्रोष्टुः असंबुद्धौ सर्वनामस्थाने क्रोष्टुरित्यस्य क्रोष्टृपर्यायो वक्तव्य इत्यर्थः ऋतो ङिसर्वनामस्थानयोः ऋतोऽङ्गस्य गुणो ङौ सर्वनामस्थाने च इति प्राप्ते ऋदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसां च ऋदन्तानामुशनसादीनां चानङ् स्यादसंबुद्धौ सौ अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तॄणां अवादीनामुपधाया दीर्घोऽसंबुद्धौ सर्वनामस्थाने क्रोष्टा क्रोष्टारौ क्रोष्टारः क्रोष्टारं क्रोष्टारौ क्रोष्टून् विभाषा तृतीयादिष्वचि तृतीयादिष्वजादिषु क्रोष्टुर्वा तृज्वत् क्रोष्ट्रा क्रोष्ट्रे

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ऋत उत् ऋतो ङसि ङसोरति उदेकादेशः रपरः सत्सस्य रेफात्संयोगांतस्य सस्यैव लोपो नान्यस्य । र
स्य ङि सु क्रोष्टुः २ क्रोष्टरि पदे फलादौ च पूर्वं भुवत् हूहूः हूहौ इत्यादि अतिचम्वाः २ अतिचम्वा
अतिचम्वा खलपूः आमपि धात्ववयवसंयोगपूर्वो न भवति यत्र वर्णास्तदंतो यो धातुस्तदंतस्य
निकाचोगस्य यणस्यादचि सुपि खलप्वः खलप्वौ एवं सुल्वादयः स्वभूः स्वभुवौ स्वभुवः एवं
स्वयंभूः शब्दः वर्षाभूः वर्षाभ्वश्च अस्य यण् स्यादचि सुपि वर्षाभ्वौ इत्यादि दृन्भूः दृन्कार
पुनः पूर्वस्य भुवो यण् वक्तव्यः दृन्भ्वौ दृन्भ्वः एवं करभूः पुनर्भूः दृन्भू कारभू शब्दाभ्यां भुवत् धा
ता हे धातः धातारौ धातारः ऋवर्णान्तस्य णत्वं वाच्यं धातॄणां एवं नप्त्रादयः नप्त्रादिग्रहणं
व्युत्पत्तिपक्षे नियमार्थं नेनै हेन पिता पितरौ पितरः पितरं शेषं धा अ जा घ तेषां धातृव
८ त् एवं जामात्रादयः ना नरौ नरः नृ च अस्य नामि वा दीर्घः नृणां नॄणां गोतो णित्
ओकाराद्विहितं सर्वनामस्थानं णिद्वत् गौः गावौ गावः औतोऽम्शसोः ओतोऽम्शसो
राकार एकादेशः गां गावौ गाः रायो हलि अस्याकारादेशो हलि विभक्तौ राः रायौ रायः
राभ्यामित्यादि ग्लौः ग्लावौ ग्लावः ग्लौभ्यामित्यादि इत्यजन्ताः पुंलिङ्गाः रमा अपः आ
बंतादंगादौङ शी औङ इत्यौकारविभक्तेः संज्ञा रमे २ रमाः २ रमां संबुद्धौ च आप एका
रः हे रमे २ हे रमाः आङि चापः आङि ओसि चापर एकारः रमया रमाभ्यां ३ रमाभिः
याडापः आपः परस्य ङितो याट् वृद्धिः रमायै रमाभ्यः २ रमायाः २ रमयोः २ रमाणां
रमायां रमासु एवं दुर्गांबिकादयः सर्वनाम्नः स्याड्ढ्रस्वश्च आवंतात्सर्वनाम्नो ङितः स्या
ट्प्रत्ययश्च ह्रस्वः सर्वस्यै सर्वस्याः २ सर्वासां सर्वस्यां शेषं रमावत् एवं विश्वादयः आवंताः
विभाषादिक्समासे बहुव्रीहौ सर्वनामता वा उत्तरपूर्वस्यै उत्तरपूर्वायै तीयस्य ङित्सु वा सं
ज्ञा द्वितीयस्यै द्वितीयायै एवं तृतीया अम्बार्थ नद्योर्ह्रस्वः हे अम्ब हे अक्क हे अल्ल जेरा

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

जरसौ जरसः इत्यादि पक्षे रमावत् गोपा विश्वपावत् मतिः मती मत्या ङिति ह्रस्वश्च इय
ङुवङ्स्थानौ स्त्रीशब्दभिन्नौ नित्यस्त्रीलिङ्गावीदूतौ ह्रस्वौ चेवर्णोवर्णौ स्त्रियां वा नदी
संज्ञौ स्तो ङिति मत्यै मतये मत्याः मतेः २ इदुद्भ्यां नदीसंज्ञाभ्यामिदुद्भ्यां परस्य ङेराम्
मत्याम् मतौ शेषं हरिवत् एवं बुद्ध्यादयः त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ स्त्रीलिंगयोस्त्रिवि
भक्तौ अचि र ऋतः तिसृचतस्रोः ऋकारस्य रेफादेशः स्यादचि गुणदीर्घोत्वानामपवादः तिस्रः तिसृ
भिः तिसृभ्यः २ आमि नुट् न तिसृचतसृ एतयोर्नामि दीर्घो न तिसृणाम् तिसृषु द्वे २ द्वाभ्यां
२ द्वयोः २ गौरी गौर्यौ गौर्यः हे गौरि हे गौर्यौ इत्यादि एवं नद्यादयः लक्ष्मीः शेषं गौरीव
त् एवं तरीतन्त्र्यादयः स्त्री हे स्त्रि स्त्रियाः स्त्रियेय इयङ् स्यादजादौ प्रत्यये स्त्रियौ स्त्रियः वाम्शसोः
स्त्रियाः इयङ् स्त्रियं स्त्रीं स्त्रियौ स्त्रियः स्त्रीः स्त्रिया स्त्रियै स्त्रियाः २ परत्वान्नुट् स्त्रीणां
स्त्रीषु श्रीः श्रियौ श्रियः नेयङुवङ्स्थानावस्त्री इयङुवङोः स्थितिर्ययोस्तावीदूतौ नदीसं
ज्ञौ न स्तो न तु स्त्री हे श्रीः अमि शसि च परत्वादियङ् श्रियं श्रियः श्रियै श्रिये श्रियाः
२ श्रियः २ इयङुवङ्स्थानौ स्त्र्याख्यौ यू आमि वा नदीसंज्ञौ स्तो न तु स्त्री श्रीणां श्रियां
श्रियां श्रियि धेनुर्मतिवत् स्त्रियाञ्च स्त्रीवाची क्रोष्टुशब्दस्तृजन्तवद्रूपं लभते ऋन्नेभ्यो ङीप्
ऋदन्तेभ्यो नान्तेभ्यश्च स्त्रियां ङीप् क्रोष्ट्री गौरीवत् भ्रूः श्रीवत् स्वयम्भूः पुंवत् न षट्स्वस्रादिभ्यः
एभ्यो ङीप्टापौ न स्तः स्वसा तिस्रश्चतस्रश्च ननान्दा दुहिता तथा याता मातेति सप्तैते
स्वस्रादय उदाहृताः स्वसा स्वसारौ माता पितृवत् शसि मातॄः द्यौर्गोवत् राः पुंवत् नौर्ग्लौ
वत् इत्यजन्ताः स्त्रीलिङ्गाः अतोम् अतोङ्गात् क्लीबात् स्वमोरम् ज्ञानं एङ्ह्रस्वादिति हल्लोपः हे
ज्ञान नपुंसकाच्च क्लीबात् औङः शी भसंज्ञायां यस्येति च ईकारे तद्धिते च भस्य इवर्णावर्णयोर्लोपः
इत्यलोपे प्राप्ते अविभक्तिर्यं निर्देशः औङः शीरूपं प्रतिषेधः ज्ञाने जश्शसोः शिः क्लीबात् सर्व

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

नामस्थानं नपुंसकस्य झलचः। झलं तस्य जंतस्य च क्लीबस्य नुम् स्यात् सर्वनामस्थाने मिदचो
ऽन्त्यात्परः। अचां मध्ये योऽन्त्यस्तस्मात्परः स्यैवा नाव्ययवोर्मिः स्यात्। उपधादीर्घः। ज्ञानानि पु
नरपि तद्वत्। शेषं रामवत्। एवं धनफलादयः। अद्ड्डतरादिभ्यः। पंचभ्यः। एभ्यः। क्लीबेभ्यः।
स्वमोरदड्डादेशः। टेः। डितिभस्य टेर्लोपः। कतरत्। कतरद्। कतरे। कतराणि। हे कतरत्। शे
षं पुंवत्। कतमत्। इतरत्। अन्यत्। अन्यतरत्। अन्यतमस्य तु अन्यतममित्येव। एकत
रात्प्रतिषेधः। एकतरं। ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य। अजंतस्येत्यपि पुंज्ञानवत्। स्वमोर्नपुंसकात्।
लुक् स्यात्। वारि। इकोचि विभक्तौ। इगंतस्य क्लीबस्य नुम् अचि विभक्तौ। वारिणी। वारीणि। न
लुमतेत्यस्यानित्यत्वात् पक्षे संबुद्धिनिमित्तो गुणः। हे वारे। हे वारि। आङोऽनाऽस्त्रियां प्राप्त
८ वृश्चोत्तरत्वात् नाभावात् वारिणा। वारिणे। वारिणः। २ वारिणोः। २ नुमचिरेति नुट्। वारीणां वा
रिणि। हलादौ हरिवत्। तृतीयादिषु भाषितपुंस्कं पुंवद्गालवस्य। वृत्तिनिमित्तैक्ये भाषितपुंस्कं
इगंतं क्लीबं पुंवद्वा टादावचि। अनादये अनादिने इत्यादि। शेषं वारिवत्। यन्निमित्त
मुपादाय पुंसि शब्दः प्रवर्तते क्लीबवृत्तित्वे तदेव स्याद्धि तत्पुंस्कं तदुच्यते। पीलुर्वृक्ष
स्तत्फलं पीलु तस्मै पीलुने अत्र न पुंवत् प्रवृत्तिनिमित्तभेदात्। अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामनङ्
उदात्तः। टादावचि एषामनङ्। अल्लोपोऽनः। अंगावयवोऽसर्वनामस्थानयजादिस्वादिप
रो योऽन् तस्याकारस्य लोपः। दध्ना दध्ने दध्नः। २ दध्नोः। २ विभाषा ङिश्योः। अंगावय
वो जादिप्रत्ययपरो योऽन् तस्याकारस्य लोपो वा ङिश्योः। दध्नि दधनि। शेषं वारि
वत्। एवमस्थिसक्थ्यक्षि। सुधि सुधिनी सुधीनि हे सुधि हे सुधे सुधिने। मधु मधुनी
मधू मधुनी मधूनि हे मधु हे मधो एवं घादयः। सुलु सुलुनी सुलूनि सुलुनेत्यादि
धातृ धातृणी धातॄणि हे धातः। हे धातृ। एवं ज्ञातृ ...त्रोदयः। ग्लौः स्वादेशे

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

त्वं सं तस्य चाधातोः अत्वं तस्योपधाया दीर्घो धातुभिन्नात् सं तस्य चाप्तं वुधो सौ परं नित्यं च नुमं वा
धित्व वचनसामर्थ्याद् दादौ दीर्घ धीमान् धीमंतौ हे धीमन् अस्मादौ मरुद्वत् भातेर्डवतुप् डित्व
सामर्थ्यादेस्य टिलोपः भवान् भवंतौ अत्रेतस्य नु भवन् उभे भ्रस्तं षाष्ठद्वित्वप्रकरणे
ये द्वित्व इति ते उभे समुदिते अभ्यस्तसंज्ञे स्तः नाभ्यस्ताछ्तुः अभ्यस्ताछ्तु नुं न्ति ददत् ददं
तौ जक्षित्यादयः षट् षट् धातवोन्ये जक्षितिश्च सप्तम एते अभ्यस्तसंज्ञाः स्युः जक्षत् जक्षतौ
एवं जाग्रत् दरिद्रत् शासत् चकासत् दीध्यत् वेव्यत् गुप् गुपौ गुपः गुब्भ्यां त्यदादिषु दृ
शो नालोचने कञ्च त्यदादिषु उपपदेषु अज्ञाने दृशः कञ् चात् क्विन् आ सर्वनाम्नः स
र्वनाम्नः आकारो ताद्दृग्दृशवतुषु परेषु क्वत्वस्यासिद्धत्वात् व्रश्चेतियत्नस्य जश्त्वे नट् न
स्य कुत्वे नग् तस्य चात्वेन पदे कः ताद्दृक् ताद्दृशौ ताद्दृशः ताद्दृग्भ्यां व्रश्चेति यः जश्त्वं चर्त्वे वि
ट् विड् विशौ विशः विड्भ्यां नशो वा नशः कवर्गो ताद्दृशो वा पदांते नक् नट् नशौ २ नशः
नेभ्यां नशां स्पृशो नुदके क्विन् अनुदके सुप्युपपदे स्पृशः क्विन् धृतस्य कु घतस्पृशौ घृ
तस्पृशः दधृक् दधृषौ दधृषः दधृग्भ्यां रत्नमुट् रत्नमुषौ रत्नमुषः रत्नमुड्भ्यां षट् २
षड्भिः षड्भ्यः २ षण्णां षट्सु रुत्वं प्रति षत्वस्यासिद्धत्वात् ससजुषो रुरिति सत्वं वोरुपधा
या दीर्घ इकः रेफवांतस्य धातोरुपधाया इको दीर्घः पदांते पिपठीः पिपठिषौ पिपठि
षः पिपठीर्भ्यां नुम्विसर्जनीयशर्व्यवायेपि एतैः प्रत्येकं व्यवधानेपि इणकुभ्यां परस्य
सस्य मूर्द्धन्यादेशः षुत्वेन पूर्वस्य षः पिपठीष्षु चिकीः चिकीर्षौ चिकीर्षु विद्वान् विद्वां
सौ हे विद्वन् वसोः संप्रसारणं वस्वंतस्य भस्य संप्रसारणं स्यात् विदुषः वसुस्रंसु ध्वंसु अनडुहां द
त्व विद्वद्भ्यामित्यादि पुंसोसुङ् सर्वनामस्थाने पुमान् हे पुमन् पुमांसौ पुंसः पुंभ्यां पुंसु अदसो
डु ऊने त्यानङ् उशना उशनसौ अस्य संबुद्धौ वानङ् नलोपश्च वा वाच्यः हे उशन् हे

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

उपानन्‌ हउपानोभ्यां अनेहा हेअनेहः अनेहसः वेधा वेधसौ हेवेधः वेदोभ्यां अदसऔसलोपश्च
अदसऔ नु स्यात्‌ सौसुलोपश्चत्यदोरिति सः असौ त्यादाद्यत्वे पररूपत्वे च वृद्धिः अदसो
सेर्दादुदोमः अदसोसान्तस्य दात्परस्य उदूतौ लोदस्य मश्च आन्तरतम्याद्ध्रस्वस्य उकारः
दीर्घस्य ऊः अमू जसः शीगुणः एत ईद्बहुवचनस्य अदसोदात्परस्यैत ईद्दस्य च मो च कार्यौ
ञौ अमी पूर्वत्रासिद्धमिति विभक्तिकार्यं प्राक्पश्चादुत्वमत्वे अमुं अमू अमून्‌ मुत्वे
कृतेपि संज्ञायां नाभावः नमुने नाभावेकर्त्तव्ये कृतेच इति हलन्तापुंलिंगाः मुमावो नासि
द्धः स्यात्‌ अमुष्य अमुयोः अमीषां अमुष्मिन्‌ अमीषु इतिहलन्तापुंलिंगाः नहोधः नहि
पर्यान्तेच महिवृत्तिवृषिव्याधिरुचिसहितनिषु क्वौ क्विबन्तेषु पूर्वस्य दीर्घः उपान
१२ न्‌ उपानहौ उपानत्सु क्विबन्तत्वात्कुत्वेनद्यः उष्णिन्‌ उष्णिग्‌ उष्णिग्भ्यां द्योः दिवौ दिवः
13 द्युभ्यां गीः गिरौ गीर्भिः एवंपूः चतस्रः २ चतसृणां काके काः सर्वावत्‌ यः सौ इदमो
दस्य यः स्यात्‌ सौ इदमोमः त्यदाद्यत्वे टापूदश्चेति मः इमे इमः इमां अनया
हलि लोप आभ्यां आभिः अस्यै अस्याः २ अनयोः २ आसां अस्यां आसु स्रक्‌ स्रजौ स्र
ग्भ्यां त्यादाद्यः त्वे टापूदश्चेति मः इमे इमः इमां अनया हलि लोप आभ्यां आभिः अस्यै
अस्याः २ अनयोः २ आसां अस्यां आसु स्रक्‌ स्रजौ स्रग्भ्यां त्यादाद्यः त्वे टापू स्या त्ये त्योः
एवंतद्यद्‌ एतद्वाक्‌ वाचौ वाग्भ्यां अप्‌ शब्दो बहुवचनान्तः अप्तृन्निति दीर्घः आ
पः अपः अपोभिः अपस्तकारो भादौ प्रत्यये अद्भिः अद्भ्यः २ अपां अप्सु दिक्‌ दिग्‌ दि
शौ दिशः दिग्भ्यां त्यदादिष्विति किन्‌ विधानादन्यत्रापि कुत्वं दृक्‌ दृशौ २ दृग्भ्यां २ त्विट्‌ त्वि
षौ २ त्विड्भ्यां २ ससजुषो रुरिति रुत्वे सजूः सजुषौ २ सजूर्भ्यां २ आशीः आशीर्भ्यां २

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

असौ उत्वमत्वे अमू: अमूं अमू अमू: अमुया अमूभ्यां ३ अमूभिः अमुष्यै अमूभ्यः २ अमुष्याः
२ अमुयोः २ अमूषां अमूष्यां अमूषु इति हलंतास्त्रीलिंगाः स्वमोर्लुक् दात्वं स्वनडुत् स्वनडुही
चतुरनडुहोरित्याम् स्वनड्वांहि पुनस्तद्वत् शेषं पुंवत् वाः वारी वारि वार्भ्यां ३ च
त्वारि २ किं के कानि इदं इमे इमानि अन्वादेशे नपुंसके एनद्वक्तव्यः एनत् एने ए
नानि एतेन एनयोः २ ब्रह्म संबुद्धौ नपुंसकानां नलोपो वा वाच्यः हे ब्रह्म हे ब्रह्मन् ब्र
ह्मणी ब्रह्माणि अहः विभाषा ङिश्योः अह्नी अहनी अहानि अहन् अहानि इत्यस्मात् रुः
पदांते अहोभ्यां ३ दंडि दंडिनी दंडीनि सुपथि टिलोपः सुपथी सुपन्थानि ऊर्क् ऊर्जी
ऊर्ज्जि नरजानां संयोगः त्यत् त्ये त्यानि तत् ते तानि यत् ये यानि एतत् एते एतानि
गवाक् गोची गवांचि पुनस्तद्वत् गोचा गवाग्भ्यां ३ शकृत् शकृती ददत् ददती वा
नपुंसकस्य अभ्यस्तात् शीवा त्वरस्य नुम् तु नुम्वा स्यात् सर्वनामस्थाने ददंति दद
ति उदत् आच्छीनद्योर्नुम् आत्परोऽयं शतृप्रत्ययवस्त्वदंतस्य नुम्वा शीनद्योः तुदंती
तुदती तुदंति भात् भांती भाती भांति पचत् शप्श्यनोर्नित्यं शप् श्यन् नावर्णात्परोऽयं शतृ
प्रत्ययवस्त्वदंतस्य नुम् शीनद्योः पचंती पचंति दीव्यत् दीव्यंति दिव्यंती धनुः धनुषी सांते ति
दीर्घः नुम्विसर्जनीयेति षः धनूंषि धनुषा धनुर्भ्यां ३ एवं चक्षुर्हविरादयः पयः पयसी पयां
सि पयसा पयोभ्यां ३ सुपुम् सुपुंसी सुपुमांसि अदः विभक्तिकार्ये उत्वमत्वे अमू अमूनि
शेषं पुंवत् इति हलंतानि क्लीबानि स्वरादिनिपातमव्ययं स्वरादयो निपाताश्चाव्ययसंज्ञाः स्युः
स्वर् अंतर् प्रातर् पुनर् सनुतर् उच्चैस् नीचैस् शनैस् ऋधक् ऋते युगपत् आरात्
पृथक् ह्यस् श्वस् दिवा रात्रौ सायं चिरं मनाक् ईषत् ऋते युगपत् आरात् पृथक् ह्य

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

त् स्वधा दिवा रात्रौ सायं चिरं मनाक् ऋते युगपत् ईषत् जोषं तूष्णीं बहिस् अवस् समया
निकषा स्वयं वृथा नक्तं नञ् हेतौ इद्धा अद्धा सामि वत् ब्राह्मणवत् क्षत्रियवत् सनात
उपधा सनत् सनात् तिरस् अंतरा अंतरेण ज्योक् कं शं सहसा विना नाना स्वस्ति स्वाहा
स्वधा अलं वषट् श्रौषट् वौषट् अन्यत् अस्ति उपांशु क्षमा विहायसा दोषा मृषा मिथ्या
मुधा पुरा मिथो मिथस् प्रायस् मुहुस् प्रवाहुकं प्रवाहिका आर्यहलं अभीक्ष्णं साकं
सार्द्धं नमस् हिरुक् धिक् अथ अम् आम् प्रताम् प्रशान् प्रतान् मा माङ् आकृतिग
णोयं च वा ह अह एव एवं नूनं शश्वत् युगपत् भूयस् कूपत् कुवित् नेत् चेत् चण् य
१८ त्र कच्चित् नह हंत माकिः माकिं नकिं माङ् नञ् यावत् तावत् त्वै द्वै न्वै रै श्रौषट् वौष
ट् स्वाहा स्वधा वषट् तुम् तथा हि खलु किल अथ सुष्ठु स्म आदह उपसर्गविभक्ति
स्वरप्रतिरूपकाश्च अवदत्तं अहंयुः अस्तिक्षीरा अ आ इ ई उ ऊ ए ऐ ओ औ पशु शुकं यथाक
थाच पाट् प्याट् अंग है हे भोः अये द्य विषु एकपदे युत् आतः। चादिरप्याकृतिगणः।
तद्धितश्चासर्वविभक्तिः। यस्मात्सर्वा विभक्तिर्नोत्पद्यते तद्धितांतः सोऽव्ययं स्यात् प
ठितगणे न कर्तव्यं तसिलादयः प्राक् पाशपः। शस्तसिः। प्राक् समासांतेभ्यः। अम् आम्
कृत्वोर्थाः। तसिवती नानाञाविति अतः कृत्वादि इति केचित् पचति कल्पं पचति रूपं कृ
न्मेजंतः। कृद्यो मांत एजंतश्च तदंतमव्ययम्। स्मारं स्मारं जीवसे पिबध्यै क्त्वा तोसुन् क
सुनः। एतदंतमव्ययं कृत्वा उदेतोः। विसृपः। अव्ययीभावश्च अधिहरि अव्ययादाप्
सुपः। अव्ययादिह निस्यापः। सुपश्च लुक् स्यात् तत्र शालायां आत्मा सदृशं त्रिषु
लिंगेषु सर्वासु च विभक्तिषु वचनेषु च सर्वेषु यन्न व्येति तदव्ययं। वष्टि भागुरि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

रिल्लोपमवाप्तो हृपसर्गयोः अयं चैव हृसंज्ञातो यथावाचानिन्त्रादि कुरु २ वगादृः अ
वगादृः चिधानं अविधानं हृष्यव्ययानि प्रथमावृत्तिसमाप्ता लट् लिट् लुट् लृट् लेट्
लोट् लङ् लिङ् लुङ् लृङ् एषु पंचमो लकारः छंदोमात्रगोचरः लः कर्मणि च भावे च
कर्मकेभ्यः लकाराः सकर्मकेभ्यः कर्मणि च कर्त्तरि च स्युः अकर्मकेभ्यो भावे कर्त्तरि
च वर्त्तमाने लट् वर्त्तमानक्रियावृत्तेर्धातो लट् स्यात् अदावितो उच्चारणसामर्थ्या
ल्लस्य नेत्वं भूसत्तायां कर्त्तृविवक्षायां भूल इतिस्थिते तिपूतस् झि सिप्थस् थ मिप्वस्
मस् तातां झ थासाथां ध्वं इड्वहि महिङ् एतेष्टादश लादेशाः स्युः लः परस्मैप
दं पदं तङानावात्मनेपदं तङ् प्रत्याहारः शानच्कानचौ चैतत्संज्ञाः स्युः पूर्वसं
ज्ञापवादः अनुदात्तङित आत्मनेपदं अनुदात्तेत उपदेशे यो ङित तदंतात् धातो ल
स्य स्थाने आत्मनेपदं स्यात् स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले स्वरितेतो ञित
श्च धातोरात्मनेपदं स्यात् कर्त्तृगामिनि क्रियाफले शेषात्कर्त्तरि परस्मैपदं आत्म
नेपदनिमित्तहीनात् धातोः कर्त्तरि परस्मैपदं स्यात् तिङस्त्रीणि त्रीणि प्रथममध्य
मोत्तमाः तिङ् उभयोः पदयोस्त्रयस्त्रिकाः क्रमादेतत्संज्ञाः स्युः तान्येकवचनद्विव
चनबहुवचनान्येकशः लब्धप्रथमादिसंज्ञानि तिङस्त्रीणि त्रीणि प्रत्येक
मेकवचनादिसंज्ञानि स्युः युष्मद्युपपदे समानाधिकरणे स्थानिन्यपि मध्यमः तिङ्वा
च्यकारकवाचिनि युष्मदि प्रयुज्यमानेऽप्रयुज्यमाने च मध्यमः स्यात् अस्म
लट् लिट् लुट् लृट् लेट् लोट् लङ् लिङ् लुङ् लृङ् एषु पंचमो लकारः छंदोमात्रगोचरः लः क

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

कर्म्मणि च भावे च कर्मकेभ्यः । कर्म्मणि कर्त्तरि च स्युरकर्मकेभ्यो भावे कर्त्तरि च वर्त्तमाने ल
ट् वर्त्तमानक्रियावृत्तेर्धातोर्लट् अपवित्तो उच्चारणसामर्थ्यात् लस्य नेएवं भूसत्तायां
वेत्ते विवादायां भूलृ इति स्थिते तिबादयः सु क्रिसिपुरुषस्य मिपूर्वः समलात् लोट् ञोमध्या
सार्थात् सिद्धमिति हिङ् एतेषामदग्लादेशाः स्युः । लः परस्मैपदं लादेशाः परस्मैपदसं
ज्ञाः । तङानवात्मनेपदं तङ् प्रत्याहारः शानच कानवौ चैगतत्संज्ञाः स्युः पूर्वसंज्ञापवा
दः अनुदात्तङित आत्मनेपदं अनुदात्तेतः ङपदेशे यो ङितः तदन्तात् च धातोः लस्य
स्थाने आत्मनेपदं स्यात् स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले स्वरितेतो ञितश्च
धातोरात्मनेपदं स्यात् कर्तृगामिनि क्रियाफले शेषात्कर्तरि परस्मैपदं आत्मनेप
१५ दनिमित्तहीनाद्धातोः कर्त्तरि परस्मैपदं स्यात् तिङ्स्त्रीणि त्रीणि प्रथममध्यमो
त्तमाः तिङ् उभयोः पदयोः त्रयस्त्रिकाः क्रमादेतत्संज्ञाः स्युः । तान्येकवचनद्विवच
नबहुवचनान्येकशः लब्धकप्रथमादिसंज्ञानि तिङः त्रीणि त्रीणि प्रत्येकमेकवच
नादिसंज्ञानि तिस्युः युष्मद्युपदे समानाधिकरणे स्थानिन्यपि मध्यमः तिङ्वाच्ये
कारकवाचिनि युष्मदि प्रयुज्यमानेऽप्रयुज्यमाने च मध्यमः अस्मद्युत्तमः तिङ्वा
च्यकारकवाचिन्यस्मदि प्रयुज्यमानेऽप्रयुज्यमाने चोत्तमः स्यात् शेषे प्रथमः म
ध्यमोत्तमयोरविषये प्रथमपुरुषः स्यात् भूत इति जाते तिङ् शित सार्वधातुकं ति
ङ् शित्श्च धात्वधिकारोक्ता एतत्संज्ञाः स्युः । कर्त्तरि शप् कर्त्रर्थे सार्वधातुके धातोः श
प् स्यात् सार्वधातुकार्द्धधातुकयोः अनयोरिगन्तस्य गुणः अवादेशः भवति भव

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ति भवतः। झोन्तः। प्रत्ययावयवस्य झस्य अन्तादेशः। अतो गुणे भवन्ति भवसि भवथः भवथ अतो
दीर्घो यञि अतोऽङ्गस्य दीर्घो यञादौ सार्वधातुके भवामि भवावः भवामः स भवति तौ भवतः
ते भवन्ति त्वं भवसि युवां भवथः यूयं भवथ अहं भवामि आवां भवावः वयं भवामः दी
तूखे विभाषा दावदमान्त उपदेशे उपदेशे कादि खादि दिवान्त वर्ज्जे गदनदादेरन्यस्मिन्नुधा
तो वुपसर्गस्यान्निमि नाम्परस्य नेर्णत्वं वा स्यात् प्रणिभवति प्रनिभवति परोक्षे
ते लिट् भूतानद्यतनपरोक्षार्थवृत्तेर्धातोर्लिट् स्यात् लस्य तिबादयः परस्मैपदा
नां णलतुसुस्थलथुसणल्वमाः लिटस्तिबादीनां णलतिसृउसथलः सुसु अ णल
वमः स्युरित्येते आदेशाः क्रमात् स्युः भू अ इति स्थिते भुवो वुग्लुङ्लिटोः भुवो वुगागमः
स्यात् लुङ्लिटोरचि लिटि धातोरनभ्यासस्य लिटि परेऽनभ्यासस्य धात्ववयव
स्यैकाचः प्रथमस्य द्वे स्तः आदिभूतादचः परस्य द्वितीयस्य भूव्भूव् इति स्थि
ते पूर्वोऽभ्यासः अत्र ये द्वे विहिते तयोः पूर्वोऽभ्याससंज्ञः स्यात् हलादिः शेषः अभ्या
सस्य आदिर्हल् शिष्यते अन्ये हलो लुप्यन्ते ह्रस्वः अभ्यासस्याचो ह्रस्वः स्यात् भवतेरः
भवतेरभ्यासोकारस्य अः स्यात् लिटि अभ्यासे चर्च अभ्यासे झलां चरः स्युर्जश्च
झशां जशः खयां चरः इति विवेकः बभूव बभूवतुः बभूवुः लिट्च लिडादेशे ति
ङ् आर्धधातुकसंज्ञः स्यात् आर्धधातुकस्येड् वलादेः वलादेरार्धधातुकस्य इडागमः
स्यात् बभूविथ बभूवथुः बभूव बभूव बभूविव बभूविम अनद्यतने लुट् भवि
ष्यत्यनद्यतने अर्थे धातोर्लुट् स्यात् स्यतासी लृलुटोः धातोरेतौ स्तो लृलुटोः परतः

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

त्वाद्यपवादः। लृट् इति लृङ्॰ लटोर्गणाः आर्द्धधातुकं शेषः। तिङ्॰ शिज्ञोन्यो धाविधिकारोक्ता प्र
त्ययस्तत्संज्ञः। स्यात्। डित्वसामर्थ्याद्भस्यापि टेर्लोपः। इदं लुट्। प्रथमस्य डारौरसः।
लुटः प्रथमपुरुषस्य डारौरसः एते आदेशाः। भविता। तासस्त्योर्लोपः। तासेरसे
श्च लोपः। स्यात्। तासौ प्रत्यये रि च। रादौ प्रत्यये परे तासेरस्तेश्च सस्य लोपः। स्यात्। भवि
तारौ भवितारः। भवितासि भवितास्थः भवितास्थ भवितास्मि भवितास्वः भविता
१६ स्मः। लृट् शेषे च भविष्यदर्थे धातोर्लृट् विभक्तिः। भविष्यति भवष्यासि भविष्यः। भविष्यथ भवि
ष्यामि भविष्यावः भविष्यामः। लोट् विध्यादर्थेषु धातोर्लोट्। आशिषि लिङ्लोटौ। एरुः।
१५ लोट इकारस्य उः। स्यात्। भवतु। तुह्योस्तातङ्ङाशिष्यन्यतरस्याम्। आशिषि तुह्योस्तातङ् वा
परत्वात् सर्वादेशः। भवतात्। लोटो लङ्वत्। लोटः लङ्वत् तामादयः। सलोपश्च। तस्थस्थमि
पां तांतंतामः। ङित्श्च तु णां तामादयः। स्युः। भवतां भवन्तु। सेर्ह्यपिच्च लोटः। सेर्हिः। सोऽपि
च्च। अतो हेः। लुक्। भव भवतात् भवतं भवत। मेर्निः। लोटो मेर्निः। स्यात्। आडुत्तमस्य पिच्च।
लोडुत्तमस्याडागमः स्यात् स पिच्च। हिन्योरुत्वं न इन्यो ह्याङ् गुणसामर्थ्यात्। भवानि नि
त्यं ङितः। सकारान्तस्य ङित उत्तमस्य नित्यं लोपः। अलोऽन्त्यस्येति सलोपः। भवाव भवा
म। अनद्यतने लङ्। अनद्यतनभूतार्थवृत्तेर्धातोर्लङ्। लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्तः। एष्वडागमः स्या
द् धातोश्च। ङितो लस्य परस्मैपदमिकारान्तस्यान्त्यस्य लोपः। स्यात्। अभवत् अभवतां अ
भवन् अभवः। अभवतं अभवत अभवं अभवाव अभवाम। विधिनिमंत्रणामंत्रणापरे
स्मैपदेषूदात्तो ङिच्च। लिङः परस्मैपदानां यासुडागमः। स उदात्तो ङिच्च। लिङः सलोपोऽनन्त्यस्य

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सिचो वृद्धौ विद्यमानात् सिचो हलश्च परस्य पृक्तस्य हल ईडागमः । इट ईटि । इटः पर
स्य सस्य लोपः स्यादीटि अतानीत् अतानिष्टां सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च सिचोऽभ्यस्ताद्विदे
श्च परस्य ङिः संबंधिनो झेर्जुस् अतानिषुः अतानीः अतानिष्टं अतानिष्ट अतानिषं अतानिष्व
अतानिष्म अतनिष्यत् सिध्यग्राते ह्रस्वं लघु संयोगे गुरु । संयोगे परे ह्रस्वं गुरुसंज्ञं स्या
त् दीर्घं च गुरुसंज्ञं स्यात् पुगन्तलघूपधस्य च पुगन्तस्य लघूपधस्य चाङ्गस्येको
गुणः सार्वधातुकार्धधातुकयोः अनयोः परयोः गन्तांगस्य गुणः । धात्वादेः षः सः । से
धति षूत्वं सिषेध असंयोगाल्लिट् कित् असंयोगात्परो पित् लिट् कित् स्यात् सिषि
धतुः सिषिधुः सिषेधिथ सिषिधथुः सिषिध सिषेध सिषिधिव सिषिधिम
सेधिता सेधिष्यति सेधतु असेधत् सेधेत् सिध्यात् असेधीत् असेधिष्यत्
एवं शुच च शोके शोचति मदनि नेर्गदनदपतपदघुमास्यतिहन्तियातिवाति
द्राति प्साति वपति वहति शाम्यति चिनोति देग्धि ष्वेषु च उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य
नो णो गदादिषु परेषु प्रणिगदति शोचति शुशोच शुशोचिथ शोचिष्यति अशोच
तु अशोचत् शोचेत् शुच्यात् अशोचीत् अशोचिष्यत् गद व्यक्तायां वाचि कु
होश्चुः अभ्यासस्य कवर्गहकारयोश्चवर्गादेशः । अत उपधायाः उपधाया अ
तो वृद्धिः स्यात् ञिति णिति प्रत्यये जगाद जगदतुः जगदुः जगदिथ जगदथुः
जगद णलुत्तमो वा उत्तमपुरुषस्य णल् वा णित् स्यात् जगाद जगद जगदि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

सार्वधातुकमिति ङितस्तस्य सस्य लोपः इति प्राप्ते अतो येयः अतः परस्य सार्वधातुकावय
वस्य यासुट इत्यस्य युस्यात् गुणः लोपो व्योर्वलि भवेत् भवेतां ङेर्जुस् तिङो ङेर्जुस
स्यात् भवेयुः भवेः भवेतं भवेत भवेयं भवेव भवेम लिङाशिषि आशिषि तिङः लिङ्
आर्धधातुकसंज्ञः किदाशिषि आशिषि लिङो यासुट् कित् स्यात् स्कोरिति सलोपः इति
च कित् ङिन्निमित्ते इग्लक्षणे तं गुणवृद्धी न स्तः; भूयात् भूयास्तां भूयासुः भूया
१६ सः; भूयाः; भूयास्तं भूयास्तं भूयास्त भूयासं भूयास्व भूयास्म लुङ् भूतार्थे धातोर्लुङ्
स्यात् च्लि लुङि लुङि परे धातोश्च्लिः स्यात् ञावाद्यपवादः; च्लेः सिच गातिस्थाघुपाभूभ्यः
१६ सिचः परस्मैपदेषु एभ्यः; सिचो लुक् स्यात् परस्मैपदेषु गापाविहेण दृशापिव
ती गृह्येते भूसुवोस्तिङि भूसुवोः सार्वधातुके तिङि गुणो न अभूत् अभूतां अभू
वन् अभूः; अभूतं अभूत अभूवं अभूव अभूम लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ हे
तुहेतुमद्भावादि लिङ्निमित्तं तत्र भविष्यत्यर्थे लृङ् क्रियाया अनिष्पत्तौ गम्यमाना
अभविष्यत् अभविष्यतां अभविष्यन् अभविष्यः; अभविष्यतं; अभविष्यत अभवि
ष्यत अभविष्यं अभविष्याव अभविष्याम सुवृष्टिश्चेदभविष्यत् तदा सुभिक्षमभ
विष्यत् इत्यादि ऊह्यं अत सातत्यगमने अतति अत आदेः अभ्यासस्यादेरतो दीर्घः; आत
आतत्; आतुः; आतिथ आतथुः; आत आत आतिव आतिम अतिता अतितारौ अति
तारः; अतिष्यति अतिष्यतः; अतिष्यन्ति अततु; आडजादीनां अजादेरागमस्यादस्यात्
लुङ्लङ्लृङ्क्षु; आतत् अतेत् अत्यात् अत्यास्तां लुङि सिच इडागमे च कृते अति

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वजगादिम् गदिता गदिष्यति गदतु अगदत् गदेत् गद्यात् अतोहलादेर्लघो इलादे
र्धातोर्लघोरतो वृद्धिर्वा इडादौ परस्मैपदे सिचि अगादीत् अगदीत् अगदिष्य
त् णद अव्यक्ते शब्दे णोः नधात्वादेर्णस्य नः नदति ननाद अत एकहल्मध्येनादे
शादेर्लिटि तेसानामिता देशादिकं नभवति यद्दंगं नदव यवस्य संयुक्तो ह
ल्मध्यस्य स्यात् एवमभ्यासलोपश्च किन्तु लिटि नेदु नुनेदु थलि च सेटि इत्युक्ति
पलच प्रागुल्वं स्यात् नेदिथ नेदथुः नेद ननाद नेदिम नदिता नदिष्यति
नदिता नदिष्यति नदतु अनदत् नदेत् नद्यात् अनादीत् अनदीत् अनदिष्य
त् टुणदि समृद्धौ आदिर्ञिटुडवः उपदेशे धातोर्णो नः एते इत् स्युः इदितो नुम् धातोः
इदितो धातोर्नुमागमः स्यात् नंदति ननंद नंदिता नंदिष्यति नंदतु अनंदत्
नंदेत् हलि नित्यान लोपो न नंद्यात् अनंदीत् अनंदिष्यत् अर्च पूजा अर्चति तुस्मा
नुड्द्विहलः द्विहलो धातोर्दीर्घोभूतात् परस्य नुट् स्यात् आनर्च आनर्चतुः
आर्चिता अर्चिष्यति अर्चतु आर्चत् अर्चेत् अर्च्यात् आर्चीत् आर्चिष्यत् व्रजगतौ
व्रजति वव्राज व्रजिता व्रजिष्यति व्रजतु अव्रजत् व्रजेत् व्रज्यात् ववव्रज हलंत
स्याच्चः एषाम चो वृद्धिः सिचि परस्मैपदे अव्राजीत् अव्राजिष्यत् कटे वर्षावरणयोः
कटति चकाट कटिता कटिष्यति कटतु अकटत् कटेत् कट्यात् ह्मन्तक्षणश्वसजा
गृणिश्व्येदितां एमयान्तस्य क्षणादेर्ण्यन्तस्य श्वयतेरेदितश्च वृद्धिर्नेट् इडादौ सिचि
अकटीत् अकटिष्यत् गुपू रक्षणे गुपूधूपविच्छिपणिपनिभ्य आयः स्वार्थे स्तना

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ॐ सनाद्यंता धातवः। सनादयः क्रमेणिङंताः प्रत्यया अंते येषां ते धातुसंज्ञकाः। धातुत्वा
ल्लडादयः। गोपायति आयादयः। आर्द्धधातुके वा आर्द्धधातुकविवक्षायामायेय
ङ्–णिङो वा स्युः। कास्प्रत्ययादाममंत्रे लिटि। कास्प्रत्ययाम्विधानान्मस्यते त्वं अ
तो लोपः। आर्द्धधातुकोपदेशे यददंतं तस्य तेलोपः। स्यादाद्ध्रं धातुके आमः। आ
मः प्रत्ययवत्कृञोनुप्रयुज्यते लिटि। आमंतालिटिपरः। कृभ्वस्तयोनुप्रयुज्यंते
तेषां द्वित्वादि। ऊर्णुनू। अभ्यासस्य स्वक्र्तोनू। अचिञ्णिति। गोपायांचकार। द्वित्वात्पु
१८ र्वंचायणिपातो। द्विर्वचनेचि। द्वित्वनिमित्तेचि अच आदेशो न द्वित्वकर्तव्ये तेष्वा
।द्वित्वाद्धि। ऊर्णुनू अभ्यासस्य स्वक्र्तोनू वृद्धिः। गोपायांचकार। गोपायांचकर्तुः।
गोपायांचकुः। एकाच उपदेशेनुदात्तः। उपदेशे यो धातुरेकाजनुदात्तश्च ततः। आर्द्ध
धातुकस्येडनू। ऊद्दंतयौति रुक्ष्णु शीङ् स्नु नु क्षु श्वि डीङ् श्रिभिः। वृङ्वृञो च विनेका
चोजंतेषु निरुताः स्मृताः। कांतेषु शक्लृ एक। चांतेषु पच मुच रिच वच विच सिच षष्ठः
छांतेषु प्रच्छ एकः। जांतेषु त्यज निज भज भंज भुज भ्रस्ज मस्ज यज युज रुज रंज
विजिर् स्वंज सृज। पंचदश। दांतेषु अद क्षुद खिद छिद तुद नुद पद भिद विद विंद
शद सद स्विद्य स्कंद हद षोडश। धांतेषु क्रुध क्षुध बुध बध युध रुध राध व्यध शुध साध सिध्य
एकादश। नांतेषु मन हनौ द्वौ। पांतेषु आप क्षिप छुप तप तिप तृप दृप लिप लुप
वप शप स्वप सृप स्वयोदश। भांतेषु यभ रभ लभ स्त्रयः। मांतेषु गम नम यम रम
स्त्रयश्चत्वारः। शांतेषु क्रुश दंश दिश दृश मृश रिश रुश लिश विश स्पृश दश।

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

षां तेषु कृषत्विषतुषद्विषपुषपुष्यपिषविषशिषशुषश्लिष्यः द्रुष्य एकादश।। सां तेषु घस्लृवसौ
हौ हांतेषु दहदिहदुहनहमिहरुहलिहवहो ष्टौ ष्ठिव ष्ठिव ष्ठिव अनुदात्तास्तु एतेषु धातव
स्त्वपि केचन गो गोपापाय चक्रार्थ।। गोपायांचक्रथु गोपायांचक्र गोपायांचकार गोपायांच
क्रे गोपायांचकृव गोपायांचकृम गोपायांबभूव गोपायामास जुगोप जुगपतु जुगपु
स्वरतिसूतिसूयतिधूञूदितो वा स्वरत्यादेरूदितश्च परस्य वलादेरार्द्धधातुकस्ये द्वौ
जुगोपिथ जुगुप्थ जुगोप जुगप जुगुप्व जुगुप्म गोपायिता गोपिता गोप्ता गोपाय
ष्यते गोपिष्यति गोप्स्यति गोपायतु अगोपायत् गोपायेत् गोपाय्यात् गोप्यात्
अगोपायीत् नेटि हलादेस्सिचि हलंतस्य वृद्धिर्न अगोपीत् अगौप्सीत् झलो झलि
फलः। परस्य सस्य लोपो झलि अगोप्तां अगौप्सुः अगौप्सीः अगोप्तं अगोप्त अगौप्सं
अगौप्स्व अगौप्स्म अगोपायिष्यत् अगोपिष्यत् अगोप्स्यत्।। पिदादस्तु ता
यति विदाप वितपतु।। वितिपुः एकाचूहानि। निषेधप्राप्ते क्रासंभेदे वृस्तुयस्लः श्रावे
लिटि क्रादिभ्य एव लिट् द्रुत्र्यावस्यादेः परस्मात् निषेधोपि स्यात् अचस्तास्वत्थल्यु।। नित्यो
नित्यं उपदेशेऽजंतो यो धातुस्तास्येव नित्यानिट् तस्य लङ्येव उपदेशोत्वतः।। उपदे
शे कारवतस्थास्तो। नित्यानिट्।। परस्य थल इएव तृजतो भारद्वाजस्य नास्तीत्। नित्यानि
ट् ऋदंतादेव थलो नेद भारद्वाजमते नेनान्यस्य स्यादेव प्रयमत्र संग्रहः अजंताका
रवाचाय स्तास्य नित्यं थलि वेड्यं ऋदंतद्वाद्रिड्रि त्यानिट् कादेलोलिटि सेट्स्ववेत्थावि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

प्यायिष्व । चिन्वीय । चिन्वीयस्तु । चिन्वीय चिन्वाय चिन्वाय । चेक्रीयिष्व । चिन्वायिसन्ते । ता चेष्यति
। चिनोतु अचिनोत् चिनुयात् चीयात् अचैषीत् अचेष्यत् सार्वधातुकयो दीर्घ्यात् । सिचि वृद्धि परस्मैपदेषु इ
गन्तांगस्य वृद्धिः । परस्मैपदे पूर्वे सिचि अचैषीत् अचेष्यत् । ज्ञा अवबोधने जानाति ज
ज्ञाय जयेतु । जज्ञौ अज्ञासीत् अज्ञास्यत् जनसंज्ञायां जपाति जजाय जयतु जीयि
य जनपूय जज्ञौ जपूपति जपतु अजपत् जयेत् जप्यात् अजाप्सीत् अजाप्स्यत् अजु
प्सयत् । क्रमु पादविक्षेपे वा भ्राशभ्लाशभ्रमुक्रमुक्लमुत्रसित्रुटिलषः । एभ्यो
श्यप् वा कर्तरि सार्वधातुके परे श्यप् क्रमः परस्मैपदेषु क्रमो दीर्घः परस्मैपदेषु
१९ क्राम्यति क्रामति चक्राम क्रमिता क्रमिष्यति क्राम्यतु क्रामतु अक्रामत् क्राम्यत् अ
19 क्रामत् काम्येत् क्रामेत् क्रम्यात् अक्रमीत् अक्रमिष्यत् । पा पाने पाघ्राध्मास्था
म्नादाण्दृश्यर्त्तिसर्त्तिशदसदां पिबजिघ्रधमतिष्ठमनयच्छपश्यर्च्छधौशीयसीदाः पा
दीनां पिबादयस्तु शित्सु । अकारादौ प्रत्यये पिबादेर्गुणे इत्यनेन न गुणः । पिबति आ
तो लोप इटि च । आतो लोपः । इटि चकारस्य योगात् धातुकयोर्द्वित्वे परयो आ
तो लोपः । पपतुः । पपिथ पपाथ पपथुः । पप । पपौ पपिव पपिम पाता पास्यति पि
बतु अपिबत् पिबेत् एर्लिङि घुसंज्ञा यामास्थाने । पिबति जहाति स्थानीनां च ए
त्वम् । घुधातु कोलिङि किति चेपोमू गातिस्थेति सिचो लुक् । पेयात् अपात् आ
तः । सिज्लुकि आदन्ताद्वेजः उस् अपुः अपाताम् अपुः । अपास्यत् । ग्लै हर्षक्षये ग्लायति आदेच उपदेशेऽशिति उपदे

शे एजन्तस्यात्वं नतु शिति जग्लौ ग्ला ता ग्लास्यति ग्लायति ग्लायतु अग्लायत् ग्लायेत् वा नस्य संयोगादेः ग्ला स्येदेरन्यस्य
संयोगादेधातोरात्त्वा कृधातु को किति लिङि ग्लेयात् ग्लायात् ग्लायात् ग्लेयात् यमरमनमातां सक् च एषां सक्
अम्पः सिचइट् परस्मैपदेषु अग्लासीत् अग्लास्यत् कुट कौटिल्ये कुटति ऋतश्च संयोगादेर्गुणः ऋदन्तस्य संयोग
देः अगस्य गुणो निटि उपधाया वृद्धिः जहार जह्रतुः जह्रुः जहर्थ जह्रथुः जहर जहार जह्रिव जह्रि
म जह्रवित्तो ऋद्धनोः स्ये ऋतो हनेश्च सस्य इट् ह्वरिष्यति ह्वरतु अह्वरत् ह्वरेत् गुणोति संयोगाद्योः ऋतेः सं
योगादेर्ऋदन्तस्य च गुणः यकियाशीर्लिङि च ह्वर्यात् अह्वार्षीत् अह्वरिष्यत् श्रु श्रवणे शृणु श्रुवः शृ च ऋ
श्रु प्रत्ययश्च कर्तरि सार्वधातुके शृणोति सार्वधातुकमपित् अपित्सार्वधातुकं ङित् शृणुतः शृण्वन्ति उ
श्च प्रत्ययात् संयोगपूर्वात् तस्मात् यणः स्यात् अचि सार्वधातुके शृण्वन्ति शृणोषि शृणु
थः शृणुथ शृणोमि लोपश्चास्यान्यतरस्यां म्वोः असंयोगपूर्वोस्य प्रत्ययोकारस्य लोपो वा म्वोः परयोः शृण्वः
शृणुवः शृणुमः शृश्राव शुश्रुवतुः शुश्रुवुः शुश्रोथ शुश्रुवथुः शुश्रुव शुश्राव शुश्रव शुश्रुव शुश्रुम श्रोता
श्रोष्यति शृणोतु शृणुतात् शृणुतां शृण्वन्तु उतश्च प्रत्ययादसंयोगपूर्वात् असंयोगपूर्वो प्रत्ययान्तो
हेर्लुक् शृणु शृणुतात् शृणुतं शृणुत शृणवानि शृणवाव शृणवाम अशृणोत् अशृणु
तां अशृण्वन् अशृणोः अशृणुतं अशृणुत अशृणवं अशृणुव अशृणुम शृणुयात् शृणुयातां
शृणुयुः शृणुयाः शृणुयातं शृणुयात शृणुयां शृणुयाव शृणुयाम श्रूयात् अश्रौषीत् अश्रोष्यत्
उस्य पर्यन्तात् ... गम्लृ गतौ इषुगमियमां छः एषां छः स्यात् शिति गच्छति जगाम गमहनजनखनघसां लोपः क्ङित्यनङि एषां उपधा
लोपो ... जगन्मतुः जग्मुः जगमिथ जगन्थ जग्मथुः जग्म जगाम जगम जग्मिव जग्मिम गन्ता गमेरि
ट् परस्मैपदेषु गमिष्यति गच्छतु अगच्छत् गच्छेत् गम्यात् पुषादिद्युताद्यॢदितः परस्मैपदेषु च्लेरङ् स्यात्
अगमत् अगमिष्यत् इति परस्मैपदप्रक्रिया एध वृद्धौ टित
आत्मनेपदानां टेरेत्वं एधते आतो ङितः आतः परस्य ङित आकारस्य इय् ... इत्येवं
आत्मनेपदानां टेरेत्वं ... ते एधेते एधन्ते थासः सेः टितो लस्य एधसे एधेथे एधध्वे अतो गुणे एधे एधावहे एधामहे इजादेश्च गुरु
मतोऽनृच्छः इजादेर्धातोर्गुरुमतः आम् स्यात् लिटि आम्प्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्य लिटि चे
लिटस्तझयोरेशिरेच् एधाञ्चक्रे एधाञ्चक्राते एधाञ्चक्रिरे एधाञ्चकृषे एधाञ्चक्राथे इण्ः षीध्वं लु
ङ्लिटां धात् इणन्तादङ्गात् परेषां षीध्वं लुङ्लिटां धस्य ढः एधाञ्चकृढ्वे एधाञ्चक्रे एधाञ्चकृवहे एधाञ्चकृमहे

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

हे एधांबभूव एधामास एधिता एधितारौ एधितारः एधितासे एधितासाथे धि च धादौ प्रत्यये सलोपः एधिताध्वे
हे एतेतिसलोपस्तस्य हः एधिताहे एधितास्वहे एधितास्महे एधिष्यते एधिष्येते एधिष्यन्ते एधिष्यसे एधि
ष्येथे एधिष्यध्वे एधिष्ये एधिष्यावहे एधिष्यामहे आमेतः लोट एत आम् एधतां एधेतां एधन्तां सवा
भ्यां वामौ सवाभ्यां परस्य लोट एतः क्रमात् वामौ स्तः एधस्व एधेथां एधध्वं एत ऐ लोट उत्तमस्य एधै एधाव
है एधामहै आडुत्तमस्य एधत एधेतां एधन्त एधथाः एधेथां एधध्वं एधे एधावहि एधामहि लिङः सीयुट् लि
ङ आत्मनेपदस्य सीयुट् लिङः सलोपोऽनन्त्यस्येति सलोपः एधेत एधेयातां झस्य रन् लिङः एधेरन् ए
धेथाः एधेयाथां एधेध्वं इटोऽत् लिङादेशस्य एधेय एधेवहि एधेरन् एधेथाः एधेयाथां एधेध्वं एधेम
हि सुट् तिथोः लिङः लिङ्यथोः सुट् वलोपः एधिषीष्ट एधिषीरन् एधिषीष्ठाः एधिषीयास्तां एधिषी
२० ध्वं एधिषीय एधिषीवहि एधिषु एधिष्यतां आत्मनेपदेष्वनतः अनकारात्परस्यात्मनेपदेषु झस्यात् स्या
त् एधिषत एधिष्ठाः एधिषाथां एधिढ्वं एधिषि एधिष्वहि एधिष्महि एधिष्यत एधिष्येतां एधि
ष्यन्त एधिष्यथाः एधिष्येथां एधिष्यध्वं एधिष्ये एधिष्यावहि एधिष्यामहि कमु कान्तौ कमेर्णि
ङ् कमेर्णिङ् स्वार्थे कामयते आयादय आर्धधातुके वा कामयाञ्चक्रे आयादय इति वा
चकमे चकमाते चकमिरे चकमिषे चकमाथे चकमिध्वे चकमे चकमिवहे चकमिमहे
कामयिता कामयिता सेकमिता सेकामयिष्यते कमिष्यते कामयतां अकामयत
येत कामयिषीष्ट कमिषीष्ट णिश्रिद्रुस्रुभ्यः कर्तरि चङ् णिजन्तात् श्र्यादिभ्यश्च च्लेश्चङ् कामि
णि लुङि कामि अ त इति स्थिते एरनिटि अनिटि आर्धधातुके णेर्लोपः णौ चङ्युपधाया ह्रस्व
ः चङि परे णौ यदङ्गं तस्योपधाया ह्रस्वः चङि अनभ्यासस्य धातोरवयवस्यैकाचः प्रथमस्य द्वे स्तः
द्वे स्तः अजादेस्तु द्वितीयस्य सन्वल्लघुनि चङ्परे नग्लोपे चङ्परे णौ लोपः पूर्व
गतस्य योऽभ्यासो लघुपरस्तस्य सनीव कार्यं स्यात् नग्लोपे सति सन्यतः अभ्यासस्यात् इत्
स्यात् सनि दीर्घो लघोः लघोरभ्यासस्य दीर्घः सन्वद्भावविषये अचीकमत लिङ् भो

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

एतदंतो भ्वादेर्द्धिः स्यात् आट्टिः अनात् अर्जं आतृ अदानि अदाव अदाम अदः सर्वेषां अदोऽन्तो
सार्वधातुकस्याट् स्यात् आदत् अघात् सलिट्; सनो घ्वस्तृ अदः घुषादिषु ताद्वा नइति लदि त्वा
दट् अधस्तु आत्स्यात् हनहि सागस्तोः हंति अनुदात्तोपदेश वनति तनोत्यादिनां अनुनासि
कान्तो नामेषां लोपः; झलक्ङिति यमिरमि नमि गति हनि मन्ये तयोनुदात्तोपदेशाः; तनु दो
गुदित्त्रि ऋटगु तृगु घृगु वनुमनु तनोत्यादयः हतः; गम्म हन जन खन घसां लोपः; इत्यु
पधालोपः; होहंतेर्ञ्णिन्नेषु ति कुत्व घ्नति हंसि हथः; हथ वमोवो उपसर्गयान्निमित्ता
त्यदस्यणत्वे वाम्चो; प्रहन्मि प्रहन्व; हन्मि हन्व; हन्मः; जघान जघ्नतुः; जघ्नुः; अभ्यासाच्च
जघ्निम हंता हनिष्यति हंतु हनात् हताघनु हनेर्जः; होऽजो हेलुकु अमिद्ध वदत्राभात् अ
त्रसिद्धमाश्रयेत स्मिन्कारे च्योनदमि द्रुइति जस्य सिद्धत्वात् हेतु
तक्षुद्रु आपादसेमाप्तेरामीयममाश्रयेत हनात् च हनाम अहन अहता अघ्नन् अहन अ
कु जहि हजान हर्तेर्हन हनानि हनाच हनाम अहन अहता अघ्नान् अहन अहम अ
हेन अहन अहन्व अहन्म हन्यात् आर्द्धधातुकेऽध्यधि कृत्य हनोवधि लिङि लुङि च व
धात् वधात् वधात्; अवधीत् अवधिष्टां अवधिषु; अहनिष्यत् युमिश्रणामिश्रणा
यो; उतोवृद्धि लुकुहलि तुवियये उतोवृद्धि पिति हलादौ सार्वधातुके नतु अभ्यस्तस्य यो
ति युतः युवंति योषि युथः; योमि युवः युमः; युयाव युयविथ युयुविव युयुविम
यविता यविष्यति यौतु युतात् अयौत् अयुतां अयुवन् युतात् उतोवृद्धि लुकु हे
लो ति तियघस्यत्र हूपो लुकु जायते नयाविचिन्त्य सान्नाहित नचविमक्तित्वघा मटः; पि
त्वं इति कृत्वा ङिद्भवेन क्ङिनो यामटः; पित्वं नेत्यर्थः; इकुवद्विर्नमाप्ये पिच ङि न ङि द्वा पि
न्नेति व्याख्यानात् युयात् ययुः युया; युयात युयात युयां युयाव युयाम यूयात् अ

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

कृति सार्वधातुकयो दीर्घः यूयात्मां यूयासुः अयावीत् अयविष्यत यावापणे यान्ति या
तः यान्ति ययौ पपतुः पपुः पयिथ पयिथ ययाथुः ययुः यय ययौ ययययौ यय ययिव
ययिम ययातां यास्यति यातु अयात् अयातां लिङ् पूंकयायनस्यैव अदन्ता त्लको
स जुस्त अयासीत् अयासिष्टां अयासुः अयासाः अयासीः अयासं आयास्त अयासि
ज्ञ यास्यत् एवं वां गतिगयनयोः भादीनां ष्णुजुचे श्रापाके द्रा कुत्सायां गतौ प्सा
भक्षणे पारदाणे दापाने दृप्लवने ख्या प्रकथने अयं सार्वधातुके एवं प्रयोगः
२२ विदज्ञाने विदेलप्तेवा वर्तमानः परस्मैपदानां णलादयो वा वेद विपतुः विदुः वि
कुः वेत्स्य विदथुः विदवेद विद्वविद्म पक्षे वेत्ति वित्तः विदन्ति वेत्सि वित्थ वेत्ति
२१ विद्व विद्मः उप विद जागृभ्यो न्यतरस्यां एभ्यो लिघावा विदेरदन्तत्व प्रतिज्ञानाद
मि न गुणः विदांचकार विदां बभूव विदामास विवेद वेदिता वेदिष्यति विदांकु
वंति स्यन्यतरस्यां वेत्ते लोघम् गुणाभावो लोटे लुकू लोडन्त करोत्यनुप्रयोगश्च
वानि पान्यते पुरुषवचने अविवदन्ते ततादि कृतेभ्यः उः णपोपवादः विदांकरोतु
अन्तउन्त सार्वधातुके उप्रत्ययात् कृतो नेउतसार्वधातुके क्रिति विदांकुरुतात् वि
दां कुरुतां विदांकुर्वंतु उतश्च प्रत्ययादसंयोगपूर्वात् हिलुक् विदांकुरु विदांकु
र्वंतु उतश्च प्रत्ययादसंयोगपूर्वात् हिलुक् विदांकुरु विदांकरवाणि विदांकरवाव
विदांकरवाम पक्षे वेत्तु वित्तात् वित्तां विदंतु विद्धि वित्तं वित्त वेदानि वेदव वेदम अ
वेत् अविदां सिज अस्यन्त विदिभ्यश्च अनुत्त विदः दश्च धाजोर्दस्य पदान्त स्य सि विद
वो अविविदन् विधान्ता अविदीत् भावेदिष्यत् उपसर्गे पादुभ्यो नलियेपरः उपसर्गेणात्रादु

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

श्वाते। सस्वषः यकारे चिपरे निष्यात् प्रादुष्यात् निर्यंति प्रादुः। यंति यच्चरः किं आमिलः। असभुवि आ
ल्लि श्नसोरल्लोपः। आस्पाल्लेश्च अतो लोपः सार्वधातुके क्ङिति ल्लः। संति नास्त्यपो रिति सल्लोपः। असिल;
स्थः। असि स्थ। स्म। अस्मि स्वः स्मः। अस्तेर्भूः। आर्द्धधातुके भूव भविता भविष्यति अस्तु स्तात् स्तां सन्तु धि सो रेको
वस्यास्लोपश्च धोरस्लेश्च एवं स्यात्। वभ्यासलोपश्च आभीयत्वात् एद्धि एधि स्तस्त असानि
असाव असाम आसीत् आस्तां आसन् स्यात् स्यातां स्युः। भूयात् अभूत् अभविष्यत्। इणगतौ
एति इतः। इणोयण्। अजादौ प्रत्यये परे यंति अभ्यासस्यासवर्णे इउवर्ण योरियङ् वङौ लोचि
एति इत। इणोयण्। कित्ति दृणोभ्यासस्य किति लिटि दीर्घः। इययुः। इययिथ एतु एतात् अयत् इ
इयाय दीर्घः। इणः। किति इणोभ्यासस्य किति लिटि दीर्घः। आङ्धातुके किति लिङि। निवृत्तौ। अंतादि
यात् एतेर्लिङि उपसर्गान्तस्य इणो ह्रस्वः। आङ्धातुके किति लिङि। उभयत् आश्रयणे नातादिवत्
वच्च योयमेकादेशः। सपूर्वस्योत्तरावयवस्यादिवत्त्वात्। उभयत् अगात् अगुः।
आभीयात् अगः। किसमे यात्। इणोगाङ्लुङि गाति स्थेति सिचो लुक्। अगात् अगातां अगुः।
ऐयत् अयन्नेयदिनः। इङ्। ईङ्स्वप्ने शीङि सार्वधातुके गुणः। शेते शयाते शेरते शेषे
शयाथे शेध्वे शये शेवहे शेमहे। शिष्याते शिरूपते शिष्यरे श
यदेतास्यान्तोहट् शेरते शेषे शयाथे शेध्वे शये शेवहे शेमहे। शयावहे शयामहे अशेत अ
यता शयिष्यते शेतां शयातां शेरतां शेष्व शयाथां शेध्वं शये शेवहै शेमहै अशयीत अयीया
शयातां अशेरत अशेथाः अशयाथां अशेध्वं अशेय अशेवहि अशेमहि। असिलि षि खाः आ
त शयीरन् शयिषीष्ट अशयिषि अशयिष्यत अशयिषत अशयिष्ट अशयिष्यत। इङ् अध्ययने इङ् का
शयिष्व अशयिषि अशयिष्वहि अशयिषत अशयिष्यत इङ् अध्ययने इङ्। अधीते अधीयाते अधीयते अधीषे अधीयाथे अधीध्वे अधीये अधीवहे अधीमहे
नोनिच अभिचवुञ्जः। अधीते अधीयाते अधीयते अधीषे अधीयाथे अधीध्वे अधीते अधीयातां अधीतां
हे गाङ् लिटि इङो गाङ् स्यात् लिटि अधिजगे अध्येता अध्येष्यते अधीतां अधीयातां अधीतां
अधीयतां अधीष्व अधीयाथां अधीध्वं अध्ययै अध्यावहै अध्यामहै अध्यैत अध्येयातां अ
ध्येयत। अध्येयत। अध्येथाः। अध्येयाथां अध्यैध्वं अध्येयि अध्येवहि अध्येमहि अधीयात् अ

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

धीयीयातां अधीयीरन् अध्येषीष्ट विभाषा लुङ्लृङोः इङो गाङ् कुटादिभ्योऽञ्णिन्ङित् गा
ङादेशात् कुटादिभ्यश्चाञ्णितः प्रत्ययाः ङितः स्युः घुमास्थागापाजहातिसां हलि एत
मात ईस्यात् हलादौ क्ङिति आर्धधातुके अध्यगीष्ट अध्यैष्ट अध्यगीषातां अध्यैषातां अध्यगीषत अ
ध्यगीष्यत अध्यैष्यत अध्यैष्यन्त दुह प्रपूरणे दोग्धि दुग्धः दुहन्ति धोक्षि दुग्धे दुहाते
धुक्ष्वे दुहाथे दुग्ध्वे दुहे दुह्वहे दुह्महे दुदोह दुदुहे दोग्धा धोक्ष्यति धोक्ष्यते दोग्धु दु
ग्धात् दुहन्तु धोग्धि दुग्धात् दुग्धं दुग्ध दोहानि दुग्धां दुहतां धुक्ष्व दुहाथां दुग्ध्वं दोहै
दोहावहै दोहामहै अधोक् अधोग् अदुग्धां अदुहन् अदोहं अदुग्ध अदुहातां अदुहत अदुहातां अ
दुहन् अदुग्ध दुह्यात् दुह्यास्तां दुह्यासुः दुहीत लिङ्सिचावा
27 त्मनेपदेषु इकः समीपाद्धलः परौ झलादी लिङ्सिचौ कितौ स्तः धुक्षीष्ट शल इ
23 गुपधादनिटः क्सः इगुपधो यः शलन्तः तस्मादनिटः च्लेः क्सादेशः अधुक्षत् लुग्वा दु
हदिहलिहगुहामात्मनेपदे दन्त्ये एषां क्सस्य लुग्वा दन्त्ये तङि अधुक्षत अदुग्ध क्स
स्याचि अजादौ तङि क्सस्य लोपः अलोऽन्त्यस्य अधुक्षातां अधुक्षन्त अधुक्षथाः अधुक्षा
थां अधुक्षाथां अदुग्ध्वं अधुक्षध्वं अधुक्षावहि अधुक्षामहि अधोक्ष्यत् अधोक्ष्यत एवं दिह
उपचये देग्धि लिह आस्वादने लेढि लीढः लिहन्ति लेक्षि लीढे लिक्षे लीढ्वे लिहाते लि
हते लि देग्धि लिक्षे लीढ्वे लिहे लिहे लिहेह लि लेढ लिलिहिव लिलिहे लेढासि लेढा लेढ लि
हि लेक्ष्यते लेढु लीढात् लीढ लिहन्तु लीढि लेहानि अलेट् अलीढ अलिहतां अ
लिहन् अलिहथ अलीढां अलिहातां अलिहत अलीढ अलिक्षि अलिहावहि अ
लिक्षत अलिक्षामहि अलेक्ष्यत् अलेक्ष्यत चुर स्तेये कस गत्यादिषु वः पंचानां मादि
तः आत्मनेपदं कस इवं लिहादीनां णलादयः पंच वा स्युः कर्वथ कुजेता आह आह्तुः
आहुः आहथ आहथुः हलि च आस्य आदेशः ब्रुव ईट् कुर्वो हलादिपिति ईट् ब्रवीति

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ब्रूतः ब्रुवंति ब्रूते ब्रुवाते ब्रुवो वचिः आर्द्धधातुके उवाच ऊचतुः ऊवचिथ उवक्थ ऊचे वक्ता वक्ष्य
ति वक्ष्यते ब्रवीतु ब्रूतात् ब्रूतां ब्रुवंतु ब्रूहि ब्रवाणि ब्रूतां ब्रवै अब्रवीत् अब्रूत ब्रूयात् ब्रु
वीत उच्यात् वक्षीष्ट अस्यति वक्तिख्यातिभ्यः ङः श्वेवचउम् अङि अवोचत् अवोचाम् अव
क्ष्यत अवक्ष्यत् चर्करीतं च हुमिति यङ्लुगंतं अदादौ बोध्यं हु दाने अदने च हौत्यादौ जुहोत्या
दिभ्यः श्लुः श्लौ धातोर्द्वे स्तः जुहोति जुहुतः अदभ्यस्तात् हुश्नुवोरिति यणा जुह्व
ति भीह्रीभृहुवां श्लुवच्च एभ्यो लिट्याम् वा स्यात् दाविति स्थानिवद्भावेन जुहवांचकार जुहा
व होष्यति जुहोतु जुहुतात् जुहुतां जुह्वतु जुहुधि जुहवानि अजुहोत् अजुहुतां जुसि च इगंतांग
स्य गुणः अजादौ जुसि अजुहवुः जुहुयात् हूयात् अहौषीत् अहोष्यत् ञिभी भये बिभेति भियो
ऽन्यतरस्यां इः स्याद्धलादौ क्ङिति सार्वधातुके बिभीतः बिभितः बिभ्यति बिभयांचकार
बिभाय भेता भेष्यति बिभेतु बिभितात् बिभीतात् अबिभेत् बिभियात् बिभीयात् भी
यात् अभैषीत् अभेष्यत् ह्री लज्जायां जिह्रेति जिह्रीतः जिह्रियति जिह्रयांचकार जिह्राय
ह्रेता ह्रेष्यति जिह्रेतु अजिह्रेत् जिह्रीयात् ह्रीयात् अह्रैषीत् अह्रेष्यत् पृ पालनपूरण
योः अर्त्तिपिपर्त्योश्च अभ्यासस्य इः स्यात् श्लौ पिपर्त्ति उदोष्ठ्यपूर्वस्य अंगस्य ऋतो धातोरुत् स्यात् उ
ऋतः स्याद्धातोरुपधाया इकोर्दीर्घो हलि पिपूर्त्तः पिपुरति पपार शृदृप्रां ह्रस्वो वा किति लि
टि पप्रतुः पप्रुः ऋच्छत्यृतां नोटादिकस्य ऋतो गुणः लिटि पपरतुः पप
रुः वृतो वा वृङ्वृञ्भ्यां ऋदंताच्च परस्य इटो दीर्घो वा स्यान्न तु लिटि परिता परीता परिष्यति प
रीष्यति पिपर्त्तु अपिपः अपिपूर्त्तां अपिपरुः पिपूर्यात् पूर्यात् अपारीत् जक्ष भक्षहसनयोः जक्षिति ज
क्षितः जक्षित्यादयः षट् जक्षादौ क्ङिति सार्वधातुके जक्षितः इश्नाभ्यस्तयोरातः ईद्धल्यघोः सार्वधा
तुके क्ङिति हलि जक्षीतः आदिभ्यस्तयोरातः लोपः क्ङिति सार्वधातुके जक्षति जक्षौ जक्षि
ष्यति जक्षितु जक्षितात् जक्षितां अजक्षीत् जक्षितात् जक्षिहि जक्षिदि

अजुहुतां अजुहवुः लोपोपि जहाति हाते लोपो याद्यौ सार्वधातुके जह्यात् हेयात् अहा-
सीत् अहास्यत् माङ् माने शब्दे च भृञामित् भृञ् माङ् ओहाङ् एषामभ्यासस्येत्स्या-
त्स्यौ मिमीते मिमाते मिमते ममे माता जिहीते जिहाते जिहते जिहीते हाता हास्यते जिहीतां
अजिहीत जिहीत जिहीत हासीष्ट अहास्त अहास्यत डुभृञ् धारणपोषणयोः बिभर्ति बि-
भृतः बिभ्रति बिभृते बिभ्राते बिभ्रते बिभरांचकार बभार बभ्रथ बभृव बिभरांच-
के बभ्रे भर्ता भरिष्यति भरिष्यते बिभर्तु बिभराणि बिभृतां अबिभः अबिभृतां अबिभरु
अबिभृत बिभृयात् बिभ्रीत भ्रियात् भृषीष्ट अभार्षीत् अभृतेति किंच ह्रस्वादंगात् ति-
२८ ति सिचो लुक् अभृत अभरिष्यत् अभरिष्यत डुदाञ् दाने ददाति श्नाभ्यस्तयोरातः
अनयोः आलोपः क्ङिति सार्वधातुके दत्तः ददति दत्ते ददाते ददते ददौ ददे दाता दा-
५४ स्यति दास्यते ददातु दाधाघ्वदाप् दारूपा धारूपाश्च धातवो घुसंज्ञाः स्युः घ-
पुदैपो विना घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्च देहि दत्तं अददात् दद्यात् ददीत देयात् दासीष्ट घुसंज्ञाना
मोति स्थोतिसिचो लुक् अदात् अदत्त अदुः स्थाघ्वोरिच्च अनयोः इदन्तादेशः सिच्च किद्
त्मनेपदेषु अदित अदास्यत् अदास्यत डुधाञ् धारणपोषणयोः दधाति दधस्तथोश्च
द्विरुक्तस्य झषन्तस्य धातोर्बशो भष् तथोः स्ध्वोश्च परतः धत्तः दधति दधासि धत्थः धत्ते द-
धाते दधते धत्से दधाथे धद्ध्वे धेहि णिजिर् शौचपोषणयोः णिजां त्रयाणां गुणः श्लौ णिजविज-
विषामभ्यासस्य गुणः श्लौ नेनेक्ति नेनिक्तः नेनिजति निनेज नेक्ता नेक्ष्यति नेनेक्तु नेनि-
क्ते नेनेक्तु नेनिग्धि नाभ्यस्तस्याचि पिति सार्वधातुके लघूपधगुणो न स्यात् नेनि-
जानि नेनिक्तां पुगन्तलघूपधस्येति गुणः अनेनेक् अनेनेग् अनेनिक्तां अनेनिक्तां अनेनि-
जुः अनेनिज अनेनिक्त नेनिज्यात् नेनिजीत निज्यात् निक्षीष्ट इरितो वा इरितो धातोरङ् वा
परस्मैपदेषु अनिजत् अनैक्षीत् अनिक्त अनेक्ष्यत् इति जुहोत्यादि दि-

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

दिव क्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु दिवादिभ्यः श्यन् शपोपवादः हलिचेति दीर्घः दीव्यति दिदेव देविता देविष्यति दीव्यतु अदीव्यत् दीव्येत् दीव्यात् अदेवीत् अदेविष्यत् एवं षिवु तन्तुसन्ताने नृती गात्रविक्षेपे नृत्यति ननर्त नर्तिता सेऽसिचि कृतचृतछृदतृदनृतः एभ्यः परस्य सिजभिन्नस्य सादेरार्धधातुकस्येड्वा नर्तिष्यति नर्त्स्यति नृत्येत् नृत्यात् अनर्तीत् त्रसी उद्वेगे वाभ्राशभ्लाशभ्रमुक्रमुक्लमुत्रसित्रुटिलषः एभ्यः श्यन्वा त्रस्यति त्रसति तत्रास वा जॄभ्रमुत्रसां एषां किति लिटि सेटि थलि च एत्वाभ्यासलोपौ वा त्रेसतुः तत्रसतुः शो तनूकरणे ओतः श्यनि ओकारस्य लोपः स्यात् श्यति शशौ शशतुः शाता शास्यति विभाषा घ्राधेट्शाच्छासः एभ्यः सिचो लुग्वा परस्मैपदेषु अशात् अशासीत् अशाताम् अशासिष्टाम् छो छेदने छ्यति षो अन्तकर्मणि स्यति ससौ दो अवखण्डने द्यति ददौ देयात् अदात् व्यध ताडने ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छतिभृज्जतीनां ङिति च एषां सम्प्रसारणं स्यात् किति ङिति च विध्यति विव्याध विविधतुः विव्यधिथ विव्यद्ध व्यद्धा व्यत्स्यति विध्येत् विध्यात् अव्यात्सीत् अव्यात्स्यत् पुष पुष्टौ पुष्यति पुपोष पुपोषिथ पोष्टा पोक्ष्यति पुषादीत्यङ् अपुषत् शुष शोषणे शुष्यति शुशोष अशुषत् णश अदर्शने नश्यति ननाश नेशतुः रधादिभ्यश्च रधनशतृपदृपद्रुहमुहष्णुहष्णिहः एभ्यो वलादेरार्धधातुकस्य वेट् नेशिथ ननष्ठ नशिता नंष्टा नशिष्यति नङ्क्ष्यति नश्येत् नश्यात् अनशत् षूङ् प्राणिगर्भविमोचने सूयते सुषुवे सविता सोता सविष्यति सोष्यते दूङ् परितापे दूयते दीङ् क्षये दीयते दीङो युडचि क्ङिति दीङः परस्याजादेः क्ङित आर्धधातुकस्य युट् स्यात् दिदीये मीनातिमिनोतिदीङां ल्यपि च एषामात्वं स्यात् एज्विषये ल्यपि च दाता दास्यते अदास्त डीङ् विहायसा गतौ डीयते पीङ् पाने पीयते माङ् माने मायते ममे जनी प्रादुर्भावे ज्ञाजनोर्जा श्यनि जायते जज्ञे जनिता जनिष्यते दीपी दीप्तौ दीप्यते दिदीपे दीपिता दीपिष्यते अदीपि अदीपिष्ट चिण्ते पदः एभ्यः च्लेश्चिण्वा एकवचने तशब्दे परे चिणो लुक्

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

तोः परस्य लुक् कस्मात् जनिवध्योश्च जनयोर्न वृद्धिः जिति णिति च अजनि अजनिषत जनिषातां दीपी दी
प्तौ दीप्यते दिदीपे अदीपि अदीपिष्ट पदगतौ पद्यते पेदे पत्सीष्ट चिण्ते पदः पदस्त्रे क्लिशते प
द्येत्यादि अपत्सातां अपत्सत विदसत्तायां विद्यते वेदा बुधअवगमने बुध्यते बोद्धा भोत्स्यते भु
त्सीष्ट अबोधि अबुद्ध भुत्सातां युधसंप्रहारे युध्यते योद्धा अयुद्ध सृजविसर्गे सृज्यते ससृ
जे ससृजाते ससृजिरे सृजिदृशोर्झल्यमकिति अम्बा स्रष्टा स्रक्ष्यते स्रक्षीष्ट अस्रष्ट अस्रक्षातां
सृष्ट्वा इस्त्रष्ट्रा मृषतितिक्षायां मृष्यति मृष्यते ममर्ष ममर्षिथ ममृषे ममृषि
षे मर्षितासि मर्षितासे मर्षिष्यते णह बन्धने नह्यति नह्यते ननाह नेहिथ नेहे नद्धा नत्स्य
ति अनात्सीत् अनद्ध इति दिवादि षुञ् अभिषवे स्वादिभ्यः श्नुः शपोऽपवादः सुनोति सुनु
२५ तः कुड्वोरिति यणि सुन्वन्ति सुन्वः सुनुवः सुनुमः सुन्वाते सुन्वते सुन्वहे सुनुवहे सुषाव सु
षवे सोता सुनुतु सुनवानि सुनवै सुनुयात् सूयात् असावीत् असोष्ट पुनः स्मै पदेषु स्तुसु धूञ्भ्यो
वीत् असोष्ट चिञ् चयने चिनोति चिनुते विभाषा चेरस्य चे कुत्वं वा चिकाय चिकाय
चिचाय चिक्ये चिच्ये अचैषीत् अचेष्ट स्तृञ् आच्छादने स्तृणोति स्तृणुते तुस्तूर्षति तस्तार तस्तर
तुस्तरे शपूर्वास्त्रयः स्तृञ्स्तृते स्तृणोति तस्तार तस्तरतुः तस्तरुः तस्तरे ऋत गुणो स्तरिता
योर्न ऋतश्च संयोगादेः ऋदन्तस्य संयोगादेः लिङि सिचो रिडा स्तरिषीष्ट लिङ्सिचोः स्तृषीष्ट
लिङ्सिचोः अस्तृत धूञ् कंपने धूनोति धूनुते स्वरत्यादि बेट् दुधविथ दुधोथ धुविता धोता
वेदितां नाचिकित इदुत इतिनिषेधे धोरित्वादि नियमात् इट् दुधविव अधावीत् अधविष्ट अधोष्ट
इति स्वादि तुद व्यथने तुदादिभ्यः शः शपोऽपवादः तुदति तुदते तुतोद तुतोदिथ तुतुदे तोत्ता
त्सीत् अतुत्त णुद प्रेरणे नुदति नुदते नुनोद नोत्ता भ्रस्ज पाके ग्रहिज्यादि इति सम्प्रसारणं सस्य
श्चुत्वेन शः शस्य जश्त्वेन जः भृज्जति भृज्जते भ्रस्जो रोपधयो रमन्यतरस्यां भ्रस्जो रेफस्योपधायाश्च
श्चस्याने रमागमो वा स्यात् धातुके मित्वादन्त्यादचः परः स्थाने बभर्ज इति स्वे रोपधयोरिति वृत्तिः
ब्रजज्ज बभर्जतुः बभर्जिथ बभ्रज्ज बभ्रज्जतुः बभ्रज्जिथ स्कोः संयोगाद्योः लोपः ब्रश्चेति यः बभ्रष्ठ बभ्र

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

25